

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ»
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Δημοκρατία και κρίση. Ο ρόλος της μεσαιάς τάξης.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Αναστασία Παπαντωνίου

Αθήνα, 2023

Τριμελής επιτροπή

Δημήτριος Καλτσώνης, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Λουδοβίκος Κωτσονόπουλος, Επίκουρος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Ελένη Ρεθυμνιωτάκη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια

Copyright © Αναστασία Παπαντωνίου, 2023.

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς την συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων της συγγραφέως.

Περιεχόμενα

<i>Περίληψη</i>	5
<i>Abstract</i>	6
<i>Εισαγωγή</i>	7
<i>Μέρος Πρώτο. Θεωρητικό Πλαίσιο.</i>	12
1.1 Το Τέλος της Φιλελεύθερης Δημοκρατίας.	12
1.2 Κοινωνικά Προαπαιτούμενα της Δημοκρατίας.	13
1.3 Εφαρμογή των θεωριών.	14
<i>Μέρος Δεύτερο. Βιβλιογραφική Επισκόπηση.</i>	15
2.1 Στοιχεία για τη σημασία μιας ισχυρής μεσαίας τάξης.	15
2.2 Σύνοψη ιστορία των νεοφιλελεύθερων πολιτικών στους διεθνείς θεσμούς.	16
2.3 Θεωρίες για τη μεσαία τάξη και τον εκδημοκρατισμό.	17
2.4 Δημοκρατία και Πελατεισμός.	22
2.5 Κρατικά Διαχειριζόμενες Οικονομίες.	24
<i>Μέρος Τρίτο. Μεσαία Τάξη και Δημοκρατία.</i>	27
3.1 Μεσαία Τάξη και Δημοκρατία.	27
3.2 Αδυναμίες της μεσαίας τάξης και της Δημοκρατίας.	30
3.3 Οικονομική Ευπάθεια και Εκδημοκρατισμός.	36
3.4 Οι ποικιλίες του καπιταλισμού.	39
<i>Συμπεράσματα</i>	41
<i>Βιβλιογραφία</i>	46

Περίληψη

Είναι αναμφισβήτητο γεγονός, πως η παγκόσμια οικονομική κρίση και η κρίση του ευρώ, έχει προκαλέσει πολλές επιπτώσεις σε οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο. Μία εκ των συνεπειών, είναι και η λεγόμενη συρρίκνωση της μεσαίας τάξης. Η εξέλιξη αυτή είναι άξια προβληματισμού, καθώς πρόκειται για μία τάξη που διαχρονικά απορροφούσε τους κραδασμούς, που δημιουργούσε ο

ανταγωνισμός μεταξύ των κοινωνικών ελίτ και των οικονομικά και κοινωνικά ασθενέστερων. Ωστόσο, αυτό δεν έχει καθολική και απόλυτη ισχύ. Η πτώση της μεσαίας τάξης, παρατηρείται κυρίως στο χώρο της Ευρώπης και της Αμερικής.

Η μεσαία τάξη δεν υποστηρίζει ούτε υιοθετεί a priori το καθεστώς της δημοκρατίας, όπως και ούτε η δημοκρατία δεν υποστηρίζει και δεν προωθεί πάντα τα συμφέροντα της εν λόγω τάξης.

Η εν λόγω εργασία έχει ως αντικείμενο να εξετάσει το ρόλο της μεσαίας τάξης σε σχέση με την κρίση της δημοκρατίας, η οποία επίσης θα μελετηθεί. Τέλος, θα γίνει θεωρητική ανάλυση και θα αξιοποιηθούν ιστορικά παραδείγματα καθώς επίσης και παραδείγματα από την τρέχουσα κρίση.

Λέξεις-Κλειδιά: κρίση, δημοκρατία, μεσαία τάξη.

Abstract

Undeniably, the global financial crisis, as well as the crisis of the euro, has caused many economic, social and political dimensions. One of these negative consequences, is the decline of middle class. This development, is quite disturbing, because middle class, is the class, that through the ages, was absorbing the inevitable

shocks of the competition between social elite and groups, that were economically and socially disadvantaged. However, this fact does not have universalisation and it is not absolute. The decline of middle class, is observed in the European and American area. The people, who belong to middle class, do not inevitably support and adopt democracy uncritically, as well as democracy does not always support and promote the interests of middle class.

This dissertation, intends to examine the role of middle class, with respect the crisis of the democracy, who will be analyzed to. Finally, this dissertation is based on a theoretical analysis and examples of latest history as well as the current crisis, will be used.

Keywords: crisis, democracy, middle-class.

Εισαγωγή

Η μεσαία τάξη αυξανόταν σταθερά παράλληλα με την άνοδο των σύγχρονων δημοκρατιών και των κρατών πρόνοιας στα ευρωπαϊκά έθνη του 20ου αιώνα. Από τη δεκαετία του 1980, ωστόσο, ενώ το ΑΕΠ συνέχισε να αυξάνεται, η μεσαία τάξη μειώνεται σταθερά ως ποσοστό του πληθυσμού σε πολλά τέτοια έθνη. Οι φτωχοί σε αυτά τα έθνη δεν γίνονται φτωχότεροι, αλλά οι πλούσιοι γίνονται πλουσιότεροι και η

μεσαία τάξη συμπιέζεται καθώς τα νοικοκυριά ωθούνται προς τα κυρίως χαμηλότερα, αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις υψηλότερα, άκρα της εισοδηματικής κλίμακας. Τα νεοφιλελεύθερα χαρακτηριστικά του όψιμου καπιταλισμού έχουν καταφέρει να αναθρέψουν εκατομμύρια ανθρώπους από την ακραία φτώχεια, αλλά στα ευρωπαϊκά έθνη οδήγησαν σε μείωση των νοικοκυριών που ταιριάζουν στον παραπάνω ορισμό της μεσαίας τάξης (Αρανίτου, 2018).

Η κρίση του 2008, ενώ ήταν αμερικανικής καταγωγής, είχε σοβαρό αντίκτυπο στην Ευρωπαϊκή Ένωση, όχι μόνο στην ένωση ως οργανισμό αλλά και στα κράτη και τις υποοργανώσεις εντός της. Η κρίση συγκλόνησε ολόκληρο τον κόσμο και οδήγησε σε τρομερές συνέπειες για την ΕΕ και τα έθνη της, πιο συγκεκριμένα για την Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ) και ορισμένα έθνη της Ευρωζώνης. Τεράστια πακέτα λιτότητας επιβλήθηκαν στην Πορτογαλία, την Ελλάδα, την Ισπανία και κάποια άλλα λιγότερο οικονομικά ισχυρά μέλη της ΕΕ. Εν τω μεταξύ, τα πλουσιότερα κράτη της ΕΕ που χρηματοδότησαν τα πακέτα λιτότητας περνούσαν επίσης μια οικονομική κρίση, αν και όχι με τις ίδιες σοβαρές συνέπειες. Έθνη όπως η Γερμανία και η Γαλλία χρηματοδότησαν τεράστια και αβέβαια πακέτα δανείων που φυσικά επηρέασαν τα εθνικά τους οικονομικά.

Όταν το Journal of International Affairs πήρε συνέντευξη από την πολιτική επιστήμονα Sheri Berman, η παραπάνω ερώτηση ήταν η τελευταία τους ερώτηση. Η Μπέρμαν έβαλε τα δυνατά της για να απαντήσει στην ερώτηση που, όπως αναφέρει η δημοσιογράφος, είναι πολύ ευρεία και εξαιρετικά περίπλοκη. Ο Μπέρμαν, ωστόσο, επισημαίνει αρκετές προκλήσεις που αντιμετωπίζει η ευρωπαϊκή δημοκρατία. Σημαίνει ότι όχι μόνο χώρες όπως η Πολωνία και η Ουγγαρία, που κινήθηκαν με πιο αυταρχικό τρόπο τα τελευταία χρόνια, απέσυραν τη δημοκρατία γενικά. Ακόμη και στις πιο σταθερές δημοκρατίες, οι πολίτες έχουν αρχίσει να αμφισβητούν το δημοκρατικό σύστημα. Επιπλέον, ο Berman ισχυρίζεται ότι ένα σύστημα που σε γενικές γραμμές απέτυχε να διατηρήσει τους πολίτες του μια αναπτυξιακή ή πολιτική πορεία που επιθυμούν οδηγεί αυταρχικούς ηγέτες να αποκτήσουν εξουσία (Berman, 2017, σ. 175-178). Το πιο σημαντικό κομμάτι της συνέντευξης, ωστόσο, ήταν ο τρόπος που την τελείωσε:

«Βρισκόμαστε σε μια κρίσιμη συγκυρία όταν επανεξετάζουμε πώς πρέπει να λειτουργεί η δημοκρατία, τι είδους ζητήματα πρέπει να αποφασίζονται με ποιους μηχανισμούς και ποιες αποφάσεις πρέπει να λαμβάνονται σε ευρωπαϊκό επίπεδο σε

αντίθεση με το εθνικό επίπεδο. Η δημοκρατία επανεξετάζεται από πάνω προς τα κάτω» (Berman, 2017, σελ. 178).

Εδώ η Berman προβλέπει ότι αυτό που εννοεί πρέπει να είναι η αλλαγή της σύγχρονης δημοκρατίας. Απλώς κοιτάζοντας τόσο την ερώτηση όσο και την απάντηση, μπορεί κανείς εύκολα να συμπεράνει ότι για να ορίσει κανείς τη δημοκρατία χρειάζεται μια ευρεία ανάλυση. Για να κάνει κανείς μια μελέτη από έναν ορισμό που περιλαμβάνει όλους τους τομείς της δημοκρατίας, χρειάζεται μεγάλος χρόνος και πόροι που δεν είναι διαθέσιμοι. Επομένως, και για λόγους συνεκτικής μελέτης, πρέπει να περιορίσουμε τον ορισμό.

Η δημοκρατία γενικά, όπως περιγράφηκε παραπάνω, είναι δύσκολο να οριστεί. Αυτή η μελέτη στοχεύει να επικεντρωθεί στους βασικούς ορισμούς της δημοκρατίας, υποδεικνύοντας τους ελεύθερους και αντικειμενικούς θεσμούς, τα πολιτικά δικαιώματα και τις ελεύθερες εκλογές, επομένως ο ορισμός της δημοκρατίας είναι κρίσιμος για την κατανόηση της μελέτης μας. Αυτή η διατριβή παραιτείται από τη χρήση του δείκτη δημοκρατίας του Freedom House υπέρ των δεικτών The Economist Intelligence Unit.

Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχουν άλλοι ορισμοί της δημοκρατίας. Αυτή η μελέτη στοχεύει να επικεντρωθεί στους βασικούς όρους, οι οποίοι, για παράδειγμα, αποκλείουν την οικονομική δημοκρατία. Εξαιρώντας το οικονομικό φάσμα στον ορισμό της δημοκρατίας, η μελέτη μπορεί να υποδείξει με μεγαλύτερη ακρίβεια αλλαγές στον βαθμό δημοκρατίας κατά τη σύγκριση διαφορετικών ετών στην ιστορία. Ωστόσο, οι προθέσεις της μελέτης με αυτόν τον τρόπο περιορισμού δεν είναι να πούμε ότι η οικονομική δημοκρατία δεν είναι σημαντική. Ειλικρινά, η μελέτη, μόνο με τη μελέτη αυτού του είδους θεμάτων, υποδηλώνει ότι η οικονομική δημοκρατία και η ισότητα είναι ζωτικής σημασίας για τη διατήρηση των βασικών αρχών της δημοκρατίας γενικά.

Σύμφωνα με τον κοινωνιολόγο Göran Therborn, ο βασικός ορισμός της τάξης μπορεί να οριστεί ως «μια μεγάλη ομάδα ανθρώπων με ίσες οικονομικές καταστάσεις, ίσες δυνατότητες επίτευξης των «στόχων ζωής» τους και ίσα κοινωνικοοικονομικά συμφέροντα, που είναι άνιση σε σύγκριση με άλλες τάξεις». Therborn, 2018, σελ. 22). Τι σημαίνει όμως αυτό; Μπορούμε να ορίσουμε πιο συγκεκριμένα τη μεσαία τάξη με έναν ορισμό που μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε περισσότερες από μία μόνο χώρες;

Στον ορισμό του Αριστοτέλη για τη μεσαία τάξη, που βρίσκεται στο έργο του «Πολιτικά» (350 π.Χ.), εξηγεί τη μεσαία τάξη ως ανθρώπους «που έχουν περιουσία αλλά όχι πολύ» και συνεχίζει: «...[οι πολίτες της μεσαίας τάξης] δεν έχουν κανένα από τα δύο. τόσο πολύ ώστε να μπορείς να ζεις χωρίς να ασχολούμαι με τις επιχειρήσεις, ούτε τόσο λίγο όσο η ανάγκη για κρατική υποστήριξη» (Bosco-Poggi, 2020, σελ.100). Παρόλο που ο αριστοτελικός ορισμός είναι παλιός σε σύγκριση με άλλους, η σημασία του για την κατανόηση της ευθραυστότητας της μεσαίας τάξης παραμένει άθικτη. Ο ορισμός του Αριστοτέλη εξακολουθεί να μην είναι αρκετά ακριβής για να χρησιμοποιηθεί ως ο κύριος ορισμός της μελέτης μας, αλλά μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως εξήγηση της κατανόησής μας για τη μεσαία τάξη και πώς σκοπεύουμε να μετρήσουμε τη μεσαία τάξη όταν συγκρίνουμε χώρες σε πιο παγκόσμιο επίπεδο .

Γνωρίζουμε επίσης το γεγονός ότι αυτός ο τρόπος μέτρησης δεν καλύπτει όλες τις περιοχές εντός του ευρύτερου ορισμού της τάξης, ούτε καν τα πιο θεμελιώδη μέρη του ορισμού Therborns. Παρόλα αυτά, υποστηρίζουμε ότι αυτός είναι ο πιο λογικός ορισμός που χρησιμοποιείται ευρέως από άλλους επιστήμονες του τομέα. Το επιχείρημα για αυτόν τον τύπο μέτρησης είναι βασικά το γεγονός ότι είναι πολύ πιο δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να μετρηθεί με αριθμούς το μέγεθος ή ποιος ανήκει σε ποια κατηγορία, χρησιμοποιώντας άλλους ορισμούς.

Πώς μετράει και ορίζει κανείς την τάξη; Σε αυτή τη διατριβή, υλοποιούμε την έννοια της τάξης από οικονομική σκοπιά, ορίζοντας τη μεσαία τάξη ως άτομα με οικογενειακό εισόδημα μεταξύ 75 και 200 τοις εκατό του μέσου εισοδήματος των νοικοκυριών σε κάθε έθνος. Επιπλέον, για μια ευρύτερη και πιο ποικιλόμορφη άποψη σχετικά με την ταξινόμηση της τάξης θα συμπληρώσουμε τη Βεμπέρια θεωρία, όπως χρησιμοποιείται από τον ΟΟΣΑ, με πιο εστιασμένες κοινωνιολογικά και φιλοσοφικά θεωρίες από τους Francis Fukuyama και Seymour Martin Lipset.

Αυτό που εμβαθύνει περαιτέρω το ενδιαφέρον μας σε αυτόν τον τομέα μελέτης είναι η προώθηση του πολιτικού εξτρεμισμού στην Ευρώπη τις τελευταίες δύο δεκαετίες. Το μέγεθος, η υποστήριξη και ο αντίκτυπος των εξτρεμιστικών κομμάτων είναι ξεκάθαρα και περίπλοκα συνδεδεμένα με την ευημερία μιας δημοκρατίας. Ως εκ τούτου, αποκτούμε μια περαιτέρω κατανόηση στον ορισμό του εξτρεμισμού. Αρχικά, όταν αναφέρεται ο εξτρεμισμός, αυτή η μελέτη θα αναφέρεται στον δεξιό εξτρεμισμό που έχει εμφανιστεί τις τελευταίες δεκαετίες στην Ευρώπη και στον δυτικό κόσμο. Αυτό σημαίνει ότι η αριστερά δεν περιλαμβάνεται, όχι επειδή η

αριστερή πολιτική δεν μπορεί να είναι ακραία, αλλά λόγω των συχνά χρησιμοποιούμενων ετικετών εντός του πεδίου. Αντίθετα, αν μιλάμε για αριστερή πολιτική ή εξτρεμιστές, η μελέτη θα αναφέρεται στα φαινόμενα ως «ριζοσπαστισμός» ή «ριζοσπαστισμός». Αυτή η διάκριση και η λειτουργικοποίηση είναι ιδιαίτερα σημαντική όταν άλλοι σκοπεύουν να ερμηνεύσουν την ανάλυσή μας.

Για να περιγράψει κανείς τον εξτρεμισμό πρέπει πρώτα να διευκρινίσει ποιος θεωρείται εξτρεμιστής και ποιος όχι. Η Marija Đorić, μια Σέρβα επιστήμονας, υπογραμμίζει το γεγονός ότι οι πολιτικοί αντίπαλοι αποκαλούσαν ο ένας τον άλλον εξτρεμιστές για να υπονομεύσουν τα επιχειρήματα των αντιπάλων τους. Αυτό συνδέεται με τη Γαλλική Επανάσταση, όταν οι αριστοκράτες έβλεπαν τους επικριτές του σημερινού συστήματος, ιδιαίτερα την αστική τάξη, ως εξτρεμιστές. Αργότερα, με την ανάπτυξη του σοσιαλισμού, η εργατική τάξη και οι σοσιαλιστές έβλεπαν τους καπιταλιστές ως εξτρεμιστές κ.λπ., και οι καπιταλιστές και οι συντηρητικοί από την άλλη, κατηγόρησαν την εργατική τάξη και το σοσιαλιστικό κίνημα, χρησιμοποιώντας την ίδια εξτρεμιστική ταμπέλα (Đorić, 2016, σελ. 201).

Αυτό μας οδηγεί στα επόμενα ερωτήματά μας: ποιος θεωρείται δεξιός; Γιατί οι δεξιοί εξτρεμιστές αποτελούν απειλή για τη φιλελεύθερη δημοκρατία και τι κοινό έχουν; Στην ανθολογία «Ποικιλίες του δεξιού εξτρεμισμού στην Ευρώπη», οι συγγραφείς προβληματίζουν τη συζήτηση που κυκλοφορεί γύρω από την άνοδο της δεξιάς. Υπογραμμίζοντας το γεγονός ότι οι σημερινοί εξτρεμιστές χρησιμοποιούν τις ίδιες στρατηγικές και έχουν παρόμοια πολιτική με τα φασιστικά κόμματα της ιστορίας. Παρόλο που αυτά τα κόμματα έχουν αλλάξει τη ρητορική τους και έχουν προσαρμόσει την έκφασή τους στη σύγχρονη κοινωνία μας, οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι ο στόχος είναι παρόμοιος με τα ιστορικά φασιστικά κινήματα (Mammone et al, 2012, σελ. 3).

Στο ερώτημα τι κοινό έχουν τα δεξιά κόμματα σήμερα, οι συγγραφείς υποστηρίζουν, με βάση το έργο του Robert Paxton, ότι η πολιτική περιέχει το ίδιο παρόμοιο περιεχόμενο με τον κλασικό φασισμό. Ο αντισημιτισμός, ο εθνικισμός και η κριτική της δυτικής κοινωνίας εξακολουθούν να αποτελούν κυρίαρχο μέρος της δεξιάς πολιτικής. Ενώ νέες, θεωρούμενες απειλές από μια δεξιά προοπτική, όπως το Ισλάμ, συμβολίζει την προσαρμογή στη σύγχρονη κοινωνία (Mammone et al, σελ. 3-4). Οι συγγραφείς επισημαίνουν επίσης το γεγονός ότι ο κλασικός φασισμός εμφανίστηκε ως αντίδραση στη σύγχρονη δημοκρατική κοινωνία εκείνη την εποχή, με τον φιλελεύθερο ατομικισμό και τον συνταγματισμό να κυριαρχούν στην πολιτική

σκηνή. Όμως ο μεγαλύτερος εχθρός, από φασιστική σκοπιά, ήταν ωστόσο η αριστερά και η δημοκρατία, όπως είναι και σήμερα (Wolfreys, 2012, σελ. 21).

Ο στόχος αυτής της εργασίας είναι να καταδείξει πώς οικονομικοί και κοινωνικοί παράγοντες, όπως οι εθνικές χρηματοπιστωτικές κρίσεις που με τη σειρά τους επηρεάζουν το εισόδημα των νοικοκυριών που με τη σειρά τους επηρεάζουν την ταξική γεωγραφία, επηρεάζουν επίσης την πολιτική, στην προκειμένη περίπτωση την ευημερία μιας δημοκρατίας. Οι δημοκρατίες που βρίσκονται στο επίκεντρο αυτής της μελέτης είναι όλες μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενός οργανισμού που είναι τόσο οικονομικός όσο και κοινωνικός ως προς τους στόχους και τις πολιτικές του. Ενώ οι χρηματοπιστωτικές κρίσεις συχνά περιγράφονται σε μια οικονομική αφήγηση και τάξη από μια πιο κοινωνιολογική προοπτική, αυτή η μελέτη αποκτά πολιτικά επιστημονική συνάφεια όπου τα δύο τέμνονται. Επιπλέον, αυτή η μοναδική πολιτική οντότητα (η ΕΕ) αποτελεί ένα σχετικό και εμπλουτιστικό σημείο μελέτης στον τομέα των διεθνών σχέσεων.

Μέρος Πρώτο. Θεωρητικό Πλαίσιο.

1.1 Το Τέλος της Φιλελεύθερης Δημοκρατίας.

Ο φιλελεύθερος θεωρητικός Φράνσις Φουκουγιάμα είχε δηλώσει κάποτε, αμέσως μετά την κατάρρευση του κομμουνισμού στην Ανατολική Ευρώπη, ότι αυτό που έβλεπε ο κόσμος εκείνη την εποχή ήταν «...το τελικό σημείο της ιδεολογικής εξέλιξης της ανθρωπότητας και η παγκοσμιοποίηση της δυτικής φιλελεύθερης δημοκρατίας ως τελικής μορφής της ανθρώπινης κυβέρνησης» (Fukuyama, 1989, σελ. 4). Στις μέρες μας ο Φουκουγιάμα δεν είναι τόσο σίγουρος για τον φιλελευθερισμό όσο την «τελική μορφή ανθρώπινης διακυβέρνησης», λόγω της συρρίκνωσης της μεσαίας τάξης. Στο άρθρο του 2012 « Το Μέλλον της Ιστορίας: Μπορεί η Φιλελεύθερη Δημοκρατία να επιβιώσει από την παρακμή της μεσαίας τάξης;», ο Fukuyama επισημαίνει τη μελλοντική αβεβαιότητα της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Κατηγορώντας τόσο τη νεοφιλελεύθερη πολιτική όσο και τον καπιταλισμό από τη μια και τα αριστερά και τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα ότι δεν είχαν ένα πρόγραμμα αρκετά ευρύ ώστε να αμφισβητήσει το σημερινό σύστημα από την άλλη (Fukuyama, 2012, σελ. 58)

Παρόλο που ο Φουκουγιάμα είναι φιλελεύθερος, βλέπει τη μη συζήτηση και τη μη ανταπόκριση της αριστεράς ως πρόβλημα. Βλέποντας την πολιτική ως τρόπο εξισορρόπησης της πορείας προς τα εμπρός, κάνοντας αντίσταση από την αντιπολίτευση ως τρόπο αντιμετώπισης της ιδεολογικής τυφλότητας. Εάν η εξέλιξη συνεχιστεί με την ίδια σημερινή ταχύτητα, τα δεξιά λαϊκιστικά κόμματα θα συνεχίσουν να αναπτύσσονται, κάτι που εννοεί ότι είναι κακό για τη δημοκρατία γενικά. Συνοψίζοντας, ο Φουκουγιάμα τονίζει ότι η φιλελεύθερη δημοκρατία όπως την ξέρουμε σήμερα μπορεί να βρίσκεται σε κίνδυνο και εξαρτάται εν μέρει από το μελλοντικό μέγεθος της μεσαίας τάξης (σελ. 58-59).

1.2 Κοινωνικά Προαπαιτούμενα της Δημοκρατίας.

Το πιο σημαντικό έργο του κοινωνιολόγου και πολιτικού επιστήμονα Seymour Martin Lipset, «Social Requisites of Democracy» (1959) συνεχίζει να έχει αντίκτυπο εντός και εκτός του ακαδημαϊκού κόσμου. Οι θεωρίες του για τη σημασία της μεσαίας τάξης για τη δημοκρατία έχουν εμπνεύσει όχι μόνο την πολιτική επιστήμη ειδικότερα, αλλά την πολιτική γενικότερα. Στο έργο του θέτει διάφορα ερωτήματα για το πώς πρέπει να χτίζονται οι κοινωνίες. Αυτή η μελέτη σκοπεύει να χρησιμοποιήσει μερικά από αυτά για να εξηγήσει τόσο πώς έχουν αναπτυχθεί οι χώρες διαχρονικά σε ζητήματα που αφορούν τη γεωγραφία της τάξης όσο και τις συνέπειες μιας συρρικνούμενης μεσαίας τάξης.

Πρώτον, ο Lipset εξηγεί την ανάγκη για εκπαίδευση και την ικανότητα ανάγνωσης ως έναν από τους κύριους παράγοντες που καθορίζουν την ικανότητα των ανθρώπων να πιστεύουν στη δημοκρατία ως ιδεολογία και να εμπιστεύονται και να διατηρούν τις δημοκρατικές πεποιθήσεις και κανόνες. Αυτό είναι σχεδόν συνδεδεμένο, προφανώς, με τη γενική ικανότητα των ανθρώπων να κάνουν ταξίδια στην τάξη. Αλλά, το πιο σημαντικό, αυτό που κάνει ο Lipset όταν συζητά για τη δημοκρατία και τη μεσαία τάξη, είναι ότι χωρίζει τους ανθρώπους της κοινωνίας σε κατώτερα ή ανώτερα «στρώματα» (Lipset, 1959, σ. 83). Διαχωρίζοντας τις ομάδες στα «κατώτερα στρώματα», την εργατική τάξη ή τους φτωχούς, και τα «ανώτερα στρώματα», την ανώτερη τάξη κ.λπ., μπορεί να εξηγήσει με μεγαλύτερη ακρίβεια τις διάφορες ομάδες που ενεργούν όπως κάνουν στο ζήτημα της δημοκρατίας.

Για τον Lipset, η προσωπική ευημερία για τα κατώτερα στρώματα, είναι ιδιαίτερα σημαντική στο ζήτημα του να μην πέσουν στα χέρια των εξτρεμιστικών κινημάτων και για τη διεύρυνση της πολιτικής διανοήσης. Φτάνει μάλιστα τόσο

μακριά που η πίστη στον «κοσμικό ρεφορμιστικό σταδισμό», είναι μόνο μια ικανότητα μιας κατώτερης τάξης που βλέπει μόνη της την ατομική οικονομική ανάπτυξη. Η εκπαίδευση σε συνδυασμό με την προσωπική οικονομική ανάπτυξη, είναι αυτό που σύμφωνα με τον Λίπσετ είναι το ασφαλέστερο φάρμακο για τα κατώτερα στρώματα για να αντισταθούν στα εξτρεμιστικά κόμματα (Lipset, 1989, σελ. 83).

Η αύξηση του πλούτου της εργατικής τάξης, ισχυρίζεται ο Λίπσετ, θα αλλάξει τον τρόπο που οικοδομείται η κοινωνία, μεταβαίνοντας από αυτό που εξήγησε ο Μαρξ για πρώτη φορά στην Ταξική Πυραμίδα, σε μια μορφή κοινωνίας σε σχήμα διαμαντιού, με μια μικρή εργατική τάξη, μια ευρεία μεσαία τάξη, τάξη και μια μικρή ανώτερη τάξη. Η οικοδόμηση αυτού του τύπου κοινωνίας θα σημαίνει επίσης ότι οι πολίτες γενικά είναι πιο σκεπτικιστές προς τα μη μετριοπαθή κόμματα και τους εξτρεμιστές, κυρίως επειδή οι περισσότεροι από αυτούς θα ήταν μέρος της καλά μορφωμένης μεσαίας τάξης (Lipset, 1959, σελ. 83).

Τι συμβαίνει όμως όταν οι κοινωνίες είναι πυραμιδικές αντί να έχουν σχήμα ρόμβου; Για τον Lipset αυτό σημαίνει ότι μία από τις πολλές συνέπειες είναι ότι η ανώτερη τάξη τείνει να αποστασιοποιείται από τις κατώτερες τάξεις. Αυτό θα σήμαινε ότι η ανώτερη τάξη θα είχε μεγαλύτερο πρόβλημα να συμπάσχει με την κατώτερη τάξη, με αποτέλεσμα μια κατώτερη τάξη να αποκλειστεί από τη δημοκρατία. Ο Λίπσετ εξηγεί αυτού του είδους τα φαινόμενα με ψυχολογικούς όρους. Ισχυρίζεται ότι όσο λιγότερος πλούτος κατέχουν οι κατώτερες τάξεις ή όσο πιο φτωχοί είναι, τόσο μεγαλύτερη πίεση στην ανώτερη τάξη να αποστασιοποιηθεί από τις κατώτερες τάξεις, θεωρώντας τις ως κάτι έξω από την ανθρώπινη κοινωνία. Ή, για να χρησιμοποιήσω τα λόγια του ίδιου του Λίπσετ, βλέποντας την κατώτερη ή την εργατική τάξη ως κάτι «χυδαίο» ή «κατώτερο». Αυτού του είδους οι πεποιθήσεις από την ανώτερη τάξη, η αλαζονεία τους και κυρίως η πολιτική συμπεριφορά τους, τείνουν να προωθούν εξτρεμιστικές αντιδράσεις στις κατώτερες τάξεις (Lipset, 1959, σελ. 83).

1.3 Εφαρμογή των θεωριών.

Ο πιο σημαντικός τομέας στην πτυχή της μεσαίας τάξης, αφορά την αντίσταση σε εξτρεμιστικά κινήματα ή κόμματα. Επομένως, αυτή η μελέτη θα διευκρινίσει ότι παρόλο που οι προηγούμενες μελέτες θα θεωρηθούν ως «ευρήματα» και όχι ως «θεωρίες», αυτή η μελέτη εξακολουθεί να στοχεύει να τη χρησιμοποιήσει

για να εξηγήσει το αποτέλεσμα. Προηγούμενες έρευνες και ευρήματα, σε συνδυασμό με τις κύριες θεωρίες μας, θα λειτουργήσουν ως ένα ευρύ θεωρητικό μέρος.

Η μελέτη σκοπεύει να αναγνωρίσει τις θεωρίες του Φουκουγιάμα και του Λίπσετ, επισημαίνοντας το γεγονός ότι η φιλελεύθερη δημοκρατία μπορεί να αλλάξει ή να αποδυναμωθεί, ως συνέπεια της συρρίκνωσης της μεσαίας τάξης, με αποτέλεσμα την αύξηση των εξτρεμιστικών κινημάτων. Στο πλαίσιο των θεωριών της μεσαίας τάξης, αυτή η μελέτη υποστηρίζει ότι η αυξανόμενη υποστήριξη των δεξιών κομμάτων σε όλη την Ευρώπη τείνει να επηρεάζει περισσότερο το ζήτημα του βαθμού δημοκρατίας.

Παρόλο που αυτή η υπόθεση της μελέτης συμμερίζεται τις θεωρίες του Φουκουγιάμα, δεν σκοπεύει να μοιραστεί τις φιλελεύθερες λύσεις της στο πρόβλημα. Αντίθετα, η μελέτη θα προσπαθήσει να κατανοήσει γιατί η σύνδεση μεταξύ της μεσαίας τάξης και της δημοκρατίας είναι σημαντική για την κατανόηση της αυξανόμενης υποστήριξης προς τους ακροδεξιούς εξτρεμιστές. Εάν το αποτέλεσμα, σε αντίθεση με την υπόθεσή μας, δείχνει ότι η συσχέτιση μεταξύ των δύο κύριων μεταβλητών μας δεν είναι τόσο ισχυρή όσο νομίζαμε αρχικά, η συνάφεια της μελέτης, ωστόσο, παραμένει άθικτη. Δοκιμάζοντας την υπόθεσή μας για πολλές διαφορετικές χώρες εντός της ΕΕ, μπορούμε είτε να αποκλείσουμε τη μεσαία τάξη από την εξήγηση του γιατί η δημοκρατία αποδυναμώνεται και γιατί οι εξτρεμιστές κερδίζουν έδαφος, είτε, εύλογα, να επισημάνουμε το γεγονός ότι άλλοι παράγοντες, που δεν περιλαμβάνονται στην μελέτη, φαίνονται πιο σημαντικά.

Μέρος Δεύτερο. Βιβλιογραφική Επισκόπηση.

2.1 Στοιχεία για τη σημασία μιας ισχυρής μεσαίας τάξης.

Αρκετές μελέτες, που παρουσιάζονται παρακάτω, έχουν δείξει ιστορικά τη σημασία μιας ισχυρής μεσαίας τάξης για τη διατήρηση των δημοκρατικών θεσμών και αξιών. Ο Robert J. Barro, μακροοικονομολόγος στο Πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ, έχει δείξει ότι οι χώρες έχουν περισσότερες πιθανότητες να είναι δημοκρατικές και/ή να διατηρήσουν τη δημοκρατία όσο περισσότερο το εθνικό εισόδημα πηγαίνει στη μεσαία τάξη (Barro, 1999, σ. 182). Ο Barro έδειξε επίσης ότι η ήδη αναγνωρισμένη συσχέτιση μεταξύ δημοκρατίας και εισοδηματικής ανισότητας εξηγείται σε μεγάλο βαθμό από το μέγεθος της μεσαίας τάξης και όχι απλώς από τον βαθμό της εισοδηματικής ανισότητας σε μια κοινωνία αυτή καθαυτή. (Barro, 1999, σελ. 171). Ο

λόγος για αυτό φαίνεται να είναι ότι η μεσαία τάξη σέβεται πολύ τους δημοκρατικούς θεσμούς και τις δημοκρατικές αξίες. Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, είναι λογικό να υποθέσουμε ότι το ποσοστό δημοκρατίας των χωρών θα πρέπει να μειωθεί καθώς η μεσαία τάξη στις εν λόγω χώρες συρρικνώνεται.

Επιπλέον, δεδομένου ότι η μεσαία τάξη είναι γενικά αφοσιωμένη στη διατήρηση της δημοκρατίας, ο σκεπτικισμός προς τα εξτρεμιστικά κόμματα τόσο στα δεξιά όσο και στα αριστερά ήταν ιστορικά υψηλός. Οι πολίτες της μεσαίας τάξης τείνουν να δείχνουν μεγάλο σεβασμό για τους δημοκρατικούς θεσμούς, τις αξίες της ελευθερίας και της ισότητας και θέλουν γενικά διαφανείς κυβερνήσεις που σέβονται τα πολιτικά δικαιώματα και ελευθερίες (Bosco & Roggi, 2016, σ. 101).

Ο ΟΟΣΑ κάνει την ίδια υπόθεση στην έκθεσή του «Η συρρικνούμενη μεσαία τάξη», επισημαίνοντας τη σημασία των μεταρρυθμίσεων προς όφελος της μεσαίας τάξης. Εάν όχι, και εάν το εισόδημα των ομάδων μεσαίου εισοδήματος συρρικνωθεί, τόσο μεγαλύτερος είναι ο κίνδυνος οι ομάδες μεσαίου εισοδήματος να ψηφίσουν κόμματα με λαϊκιστική ή εξτρεμιστική πλατφόρμα. Ουσιαστικά, η έκθεση έρχεται σε αντίθεση με την προαναφερθείσα υπόθεσή μας, υποστηρίζοντας ότι η συρρίκνωση της μεσαίας τάξης θα την αναγκάσει να αλλάξει την τυπική εκλογική τους συμπεριφορά. Ο Göran Therborn περιγράφει στην ερμηνεία του για τον ΟΟΣΑ, το πρόβλημα της μεσαίας τάξης ως αρνητικό σπирάλ. Τα παραδοσιακά κόμματα κάνουν πολύ λίγα για να ωφελήσουν τη μεσαία τάξη, με αποτέλεσμα η μεσαία τάξη να γυρίζει την πλάτη στα παραδοσιακά κόμματα, να ψηφίζει πολιτικούς με λαϊκίστικες ατζέντες που οι πολιτικές γενικά είναι κακές για τη μεσαία τάξη, και έτσι ο τροχός συνεχίζει να περιστρέφεται και οι ομάδες μεσαίου εισοδήματος συνεχίζουν να συρρικνώνονται (Therborn, 2020, New Left Review).

2.2 Σύντομη ιστορία των νεοφιλελεύθερων πολιτικών στους διεθνείς θεσμούς.

Το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα έχει αλλάξει ριζικά τις τελευταίες δεκαετίες, καθιστώντας τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές υλοποιήσεις βασικό πυλώνα, με κύριους στόχους για το σύστημα γενικότερα το ελεύθερο εμπόριο και την οικονομική ανάπτυξη. Ένα από τα αποτελέσματα ήταν η αύξηση της ισότητας μεταξύ των χωρών αλλά η αύξηση της ανισότητας εντός των χωρών (Cox, 1981, σ. 137). Αυτό το φαινόμενο δεν είναι νέο. Από τη δεκαετία του 1980, παγκόσμιοι θεσμοί, όπως το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα, προωθούν τις νεοφιλελεύθερες

μεταρρυθμίσεις ως λύσεις για την παγκόσμια οικονομία. Η χρήση της οικονομικής ανάπτυξης ως κύριου εργαλείου για την εξάλειψη των ανθρώπων από τη φτώχεια, η παρατυπία, η ιδιωτικοποίηση και η σημαδοποίηση είναι συχνά χρησιμοποιούμενες εφαρμογές που οι παγκόσμιοι θεσμοί έχουν αποφασιστεί να εφαρμόσουν σε περίπτωση οικονομικής κρίσης ή καταστολής (Burchill, 2013, 78-79).

Η νεοφιλελεύθερη πολιτική και οι παγκόσμιοι θεσμοί που εφαρμόζουν συχνά, έχει κάνει μια στροφή στην παγκόσμια πολιτική, μεταβαίνοντας από τον προστατευτισμό και τα μεγάλα κράτη πρόνοιας προς μια παγκόσμια οικονομία βασισμένη στην ελεύθερη αγορά. Το παγκόσμιο σύστημα έχει επίσης αλλάξει την εστίαση από τον κεινσιανισμό σε μια πολιτική που βασίζεται περισσότερο στο *laissez-faire*, εστιάζοντας στην αγορά και την ανάπτυξη ως λύση για την παγκόσμια οικονομία (Burchill et al, 2013, σ. 75). Η ΕΕ ακολούθησε το ίδιο παράδειγμα στην περίπτωση της κρίσης του 2008, δίνοντας δάνεια σε αντάλλαγμα για οικονομική αλλαγή στις πληγείσες χώρες, οι χώρες της ύλης αναγκάστηκαν να εφαρμόσουν τα προγράμματα λιτότητας που τους έστειλαν η ΕΕ και η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα.

2.3 Θεωρίες για τη μεσαία τάξη και τον εκδημοκρατισμό.

Υπάρχει ένας μεγάλος όγκος βιβλιογραφίας που συζητά θέματα όπως η συσχέτιση μεταξύ της μεσαίας τάξης και του εκδημοκρατισμού, η στάση της μεσαίας τάξης απέναντι στη δημοκρατία και ο ρόλος της μεσαίας τάξης κατά τη διάρκεια της δημοκρατικής αλλαγής. Οι μελετητές έχουν διαφορετικές απόψεις. Ωστόσο, υπάρχουν δύο μεγάλες προοπτικές για τη δυναμική μεταξύ της μεσαίας τάξης και του εκδημοκρατισμού.

Η πρώτη προοπτική υποστηρίζει ότι ο κοινωνικοοικονομικός εκσυγχρονισμός οδηγεί σε μια επεκτατική και πιο φιλελεύθερη μεσαία τάξη, η οποία, με τη σειρά της, συνήθως δείχνει ισχυρή υποστήριξη στη δημοκρατία και παίζει σημαντικό ρόλο στην προώθηση του εκδημοκρατισμού. Η θεωρία εκσυγχρονισμού του Lipset (1961) είναι η επιτομή αυτής της προοπτικής. Σύμφωνα με τον Λίπσετ, η κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη οδήγησε στην ανάπτυξη της μεσαίας τάξης στις δημοκρατικές χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Οι ισχυρές δημοκρατικές χώρες έχουν ισχυρές οικονομίες και μεγάλη μεσαία τάξη με μεγαλύτερη αγοραστική δύναμη. Τα αδύναμα και αυταρχικά κράτη τείνουν να έχουν αδύναμες οικονομίες και μια μικρή μεσαία τάξη με λιγότερη

αγοραστική δύναμη. Επομένως, μια διαδικασία εκσυγχρονισμού συνδέεται στενά με την άνοδο μιας φιλελεύθερης μεσαίας τάξης και ενός δημοκρατικού πολιτικού συστήματος. Ο Λίπσετ εντοπίζει επίσης διάφορες προϋποθέσεις εκσυγχρονισμού και εκδημοκρατισμού, οι οποίες περιλαμβάνουν την εκβιομηχάνιση, την αστικοποίηση, τον πλούτο και την εκπαίδευση. Αυτές οι συνθήκες συνδέονται στενά ως μια σημαντική δύναμη που οδηγεί στη δημοκρατική αλλαγή. Για τον Λίπσετ, ο συσχετισμός μεταξύ οικονομικής ανάπτυξης και εκδημοκρατισμού είναι αδυσώπητος.

Συμφωνώντας με τη θεωρία του Lipset, ο Diamond (2008) εξετάζει τη θετική επίδραση της οικονομικής ανάπτυξης στον εκδημοκρατισμό από κοινωνική-συμπεριφορική άποψη. Υποστηρίζει ότι καθώς μια χώρα γίνεται πλουσιότερη, πιο βιομηχανοποιημένη, αστική και καλύτερα μορφωμένη, οι δημόσιες αξίες μιας κοινωνίας γίνονται πιο ευνοϊκές για τη δημοκρατία. Επιπλέον, οι άνθρωποι έχουν υψηλότερο εισόδημα και γίνονται πιο ενημερωτικοί: «Έχουν περισσότερη πολιτική συνείδηση και αυτοπεποίθηση, έχουν μεγαλύτερη τάση να συμμετέχουν στην πολιτική, να σκέφτονται μόνοι τους και έτσι να απελευθερώνονται από τους παραδοσιακούς δεσμούς προστάτη-πελάτη» (Diamond, 2008, σελ. 99).

Στο ίδιο πνεύμα, ο Huntington (1991) δείχνει τον αντίκτυπο του εκσυγχρονισμού στον εκδημοκρατισμό στα ασιατικά κράτη που βίωναν ταχεία οικονομική ανάπτυξη από το 1974 έως το 1990. Δίνει έμφαση στις κυρίαρχες οικονομικές συνθήκες που οδήγησαν στον εκδημοκρατισμό. Στη μελέτη του, ο Huntington υποστηρίζει ότι η συνεχιζόμενη οικονομική ανάπτυξη και η αυξανόμενη μεσαία τάξη υπονόμισαν τα αυταρχικά καθεστώτα, γεγονός που έκανε αυτά τα καθεστώτα είτε να επιλέξουν την απελευθέρωση είτε να καταστείλουν τον εκδημοκρατισμό. Διαφορετικά από τον Λίπσετ, ο Χάντινγκτον δεν βλέπει τον εκδημοκρατισμό ως αναπόφευκτο αποτέλεσμα της οικονομικής ανάπτυξης. «Υπάρχει μια συνολική συσχέτιση μεταξύ του επιπέδου οικονομικής ανάπτυξης και της δημοκρατίας, ωστόσο κανένα επίπεδο ή πρότυπο οικονομικής ανάπτυξης δεν είναι από μόνο του ούτε απαραίτητο ούτε επαρκές για να επιφέρει εκδημοκρατισμό» (Huntington, 1991: 59). Για τον Huntington, η σχέση μεταξύ οικονομικής ανάπτυξης και εκδημοκρατισμού είναι περίπλοκη και μπορεί να αλλάξει λόγω χρονικών και χωρικών παραγόντων. Ωστόσο, πιστεύει ότι ο σημαντικός αντίκτυπος της οικονομικής ανάπτυξης στον εκδημοκρατισμό σε αυτά τα ασιατικά κράτη.

Σε συμφωνία με την άποψη του Huntington, η μελέτη των Hattori, Funatsu και Torii (2003) για την εμφάνιση της ασιατικής μεσαίας τάξης και των

χαρακτηριστικών της κάνει την ίδια παρατήρηση. Υποστηρίζουν ότι όταν μια κοινωνία βρίσκεται υπό εκσυγχρονισμό, το εισόδημα των πολιτών της, η εκπαίδευση, η κοινωνική κινητικότητα, η εκτίμηση της ελευθερίας αυξάνονται ταυτόχρονα. Όλες αυτές οι αλλαγές, με τη σειρά τους, ωθούν τη μετάβαση στη δημοκρατία. Πιστεύουν ότι η ανερχόμενη μεσαία τάξη ενσαρκώνει αυτές τις φιλοδημοκρατικές αλλαγές και ότι είναι η «κύρια ώθηση του κινήματος εκδημοκρατισμού» (Hattorui, et al, 2003, 129–30).

Μια δεύτερη οπτική για τον πολιτικό ρόλο της μεσαίας τάξης υποστηρίζει ότι υπάρχει μια δυναμική αλληλεπίδραση μεταξύ της οικονομικής ανάπτυξης και του εκδημοκρατισμού και ότι «ο εκδημοκρατισμός δεν είναι φυσικό αποτέλεσμα της οικονομικής ανάπτυξης, είναι μια πολιτική διαδικασία γεμάτη συγκρούσεις, διαπραγματεύσεις και περιστασιακά αναποδιές» (Dickson 2003: 12). Σε αυτή τη γραμμή της θεωρίας, η υποστήριξη της μεσαίας τάξης στον εκδημοκρατισμό είναι υπό όρους και εξαρτάται από ορισμένες σημαντικές οικονομικές και πολιτικές συνθήκες σε μια δεδομένη κοινωνία. Επιπλέον, οι μελέτες σε αυτή τη γραμμή εστιάζουν περισσότερο στη διαδραστική δυναμική μεταξύ της μεσαίας τάξης και άλλων τάξεων σε μια κοινωνία, η οποία διαμορφώνει επίσης τη δυνατότητα εκδημοκρατισμού σε μια χώρα.

Η πιο σημαντική μελέτη αυτής της προοπτικής είναι η στρουκτουραλιστική θεωρία του Moore (1966). Χρησιμοποιώντας διαφορετικές περιπτώσεις, ο Μουρ αναλύει τις δυναμικές δομές εξουσίας σε διάφορες χώρες που ευνόησαν τον εκδημοκρατισμό και βλέπει τη μεσαία τάξη ως μια πιθανή δύναμη για δημοκρατικό μετασχηματισμό και μια παρεμβαλλόμενη μεταβλητή. Δηλώνει περίφημα, «Όχι μπουρζουαζία, καμία δημοκρατία» (Moore, 1998: 418). Ο Μουρ τονίζει επίσης τον σημαντικό ρόλο της συμμαχίας της μεσαίας τάξης με άλλες κοινωνικές ομάδες κατά τη διάρκεια ενός δημοκρατικού μετασχηματισμού. Επιπλέον, ο Μουρ εντοπίζει συνθήκες που συνέβαλαν στις αστικές επαναστάσεις. Υποστηρίζει ότι οι γαιοκτήμονες και η αστική τάξη πρέπει να είναι τόσο ισχυροί όσο και αρκετά ανεξάρτητοι ώστε να περιορίζουν τις αυθαίρετες εξουσίες της αριστοκρατίας μέσω κανονισμών και άλλων μέσων, που θέτουν περιορισμούς στους βασιλιάδες καθώς και αποκτούν περισσότερα δικαιώματα και πλούτο. Ήταν επίσης σημαντικό ο συνασπισμός να είναι ενάντια στην αριστοκρατία και όχι στον αγρότη και τον εργάτη, διαφορετικά θα ήταν δυσμενής για τη δημοκρατία. Η μελέτη του Μουρ έθεσε

το έδαφος για μια στρουκτουραλιστική θεωρία και ενέπνευσε πολλές μεταγενέστερες μελέτες για τη μεσαία τάξη και τη δημοκρατία.

Βασιζόμενοι στη θεωρία του Moore, οι Rueschemeyer, Stephens και Stephens (1992) προτείνουν ένα ταξικό-δομικό μοντέλο και τονίζουν τη σημασία της κοινωνικής τάξης στον εκδημοκρατισμό. Δημιουργούν ένα μοντέλο εκδημοκρατισμού «σχετικής ταξικής εξουσίας» και αντιλαμβάνονται την κοινωνική τάξη ως το «κύριο κλειδί» (Rueschemeyer et al. 1992, σελ. 5) που ορίζει την ευκαιρία για συνασπισμό. Μελέτησαν τις κοινωνίες της Νότιας Αμερικής και διέκριναν κοινωνικές τάξεις που ήταν σημαντικές για τον προσδιορισμό του τύπου καθεστώτος μιας χώρας: εργατική τάξη, αγροτική και αστική μεσαία τάξη, τάξη γαιοκτημόνων και αστική τάξη. Βλέπουν διαφορετικούς τύπους καπιταλιστικής ανάπτυξης ως τον καθοριστικό παράγοντα της δομής της ταξικής εξουσίας σε μια χώρα, η οποία οδηγεί άμεσα σε ένα συγκεκριμένο είδος καθεστώτος. Για αυτούς, η κρατική εξουσία και η διακρατική εξουσία δεν έχουν σταθερό αντίκτυπο στο είδος του καθεστώτος. Όπως το έθεσαν, «[η καπιταλιστική ανάπτυξη] συνδέεται με τη δημοκρατία επειδή μεταμορφώνει την ταξική δομή, ενισχύοντας τα εργατικά και μεσαία στρώματα και αποδυναμώνοντας την ανώτερη γαιοκτήμονα» (Rueschemeyer et al 1992, σελ. 7). Οι Rueschemeyer, Stephens και Stephens υποστηρίζουν ότι η αντιφατική φύση του καπιταλισμού προώθησε την υπόθεση της δημοκρατίας και αναλύουν την ένταση και την αλληλεπίδραση μεταξύ των κοινωνικών τάξεων συμπεριλαμβανομένης της μεσαίας τάξης.

Όσον αφορά τις εξέχουσες οικονομικές και πολιτικές συνθήκες που επηρεάζουν την υποστήριξη της μεσαίας τάξης για τον εκδημοκρατισμό, οι μελετητές αυτής της γραμμής έρευνας πιστεύουν ότι λόγω της διαφοροποίησης αυτών των συνθηκών στις όψιμα αναπτυσσόμενες χώρες, η υποστήριξη της μεσαίας τάξης στον εκδημοκρατισμό ποικίλλει επίσης από χώρα σε χώρα. Σύμφωνα με τους Chen και Lu (2011), αυτές οι συνθήκες περιλαμβάνουν «την εξάρτηση της μεσαίας τάξης από το κράτος, την αντιληπτή κοινωνικοοικονομική ευημερία της, την πολιτική της συμμαχία με άλλες τάξεις (π.χ. ανώτερη και εργατική τάξη), τη δική της συνοχή (ή κατακερματισμό), και ο φόβος της για πολιτική αστάθεια» (Chen et al, 2011, σελ. 706). Πολυάριθμες μελέτες, ειδικά μελέτες για τις αναπτυσσόμενες χώρες που βιώνουν σημαντικές οικονομικές αλλαγές, παρέχουν εμπειρικά στοιχεία για αυτό το επιχείρημα. Παραδείγματα περιλαμβάνουν τη μελέτη του Koo (1991) για τη Νότια Κορέα, τη μελέτη των Rueschemeyer, Stephens και Stephens (1992) στη Νότια

Αφρική, τη μελέτη του Bertrand (1998) στη Νοτιοανατολική Ασία, τη μελέτη του Jones (1998) για την Ασία του Ειρηνικού και τη μελέτη του Inglehart (2003) Ταϊλάνδη. Σύμφωνα με αυτές τις μελέτες, όταν η εξάρτηση της μεσαίας τάξης από το αυταρχικό κράτος είναι ισχυρή, η κοινωνικοοικονομική της θέση είναι λιγότερο εμφανής, η συμμαχία της είναι με την ελίτ, η δομή της είναι πιο κατακερματισμένη και ο φόβος της για πολιτική αστάθεια είναι έντονος, η μεσαία τάξη είναι λιγότερο πιθανό να υποστηρίξει τον εκδημοκρατισμό. Όταν αλλάζουν αυτές οι συνθήκες, η μεσαία τάξη σε μια αυταρχική κοινωνία μπορεί επίσης να αλλάξει τη στάση της απέναντι στον εκδημοκρατισμό. Δεδομένης της υπό όρους στάσης της μεσαίας τάξης απέναντι στον εκδημοκρατισμό, κάποιος μελετητής συνεχίζει λέγοντας ότι «δεν θα είχε πολύ νόημα... να χαρακτηριστεί [η μεσαία τάξη] ως προοδευτική ή συντηρητική» (Koo 1991: 506). Ωστόσο, γεννημένη στη διαδικασία της καπιταλιστικής ανάπτυξης, η μεσαία τάξη μοιράζεται αναμφισβήτητα ορισμένες εγγενείς αξίες με τη δημοκρατία, η οποία γεννιέται επίσης από την οικονομική ανάπτυξη. Ως αποτέλεσμα, είναι πιο λογικό να αντιλαμβανόμαστε την ύπαρξη ορισμένων οικονομικών και πολιτικών συνθηκών ως αναστολές της υποστήριξης της δημοκρατίας από τη μεσαία τάξη.

Μερικοί μελετητές δίνουν προσοχή στον κατακερματισμό της μεσαίας τάξης και υποστηρίζουν ότι επειδή διαφορετικές υποομάδες της μεσαίας τάξης δεν είναι εξίσου τοποθετημένες σε ένα αυταρχικό σύστημα, μπορεί να υιοθετήσουν διαφορετική στάση απέναντι στον εκδημοκρατισμό. Ο Koo (1991) ανέφερε στη μελέτη του ότι τα διαφορετικά τμήματα της μεσαίας τάξης ανταποκρίνονται διαφορετικά στη δημοκρατική αλλαγή. Όπως διευκρινίζει, «Η μετάβαση από την αυταρχική διακυβέρνηση αποτελείται από μια σειρά διαφορετικών «στιγμών» ή συγκυριών, καθεμία από τις οποίες εγείρει διαφορετικά ζητήματα, μια διαφορετική μορφή συγκρούσεων και μια μεταβαλλόμενη ισορροπία δυνάμεων μεταξύ των τάξεων» (Koo, 1996, σελ. 486). Επομένως, διαφορετικές τάξεις στην κοινωνία ανταποκρίνονται διαφορετικά, το ίδιο και τα διαφορετικά τμήματα της μεσαίας τάξης. Την ίδια παρατήρηση κάνει και ο Gill (1998). Προτείνει ότι τα διαφορετικά στρώματα της μεσαίας τάξης «μπορούν να έχουν διαφορετικά και μερικές φορές αντικρουόμενα συμφέροντα και μπορεί να ενεργούν με ευρέως διαφορετικούς τρόπους για την προστασία αυτών των συμφερόντων» (Gill, 1998: 308). Ως αποτέλεσμα, όπως το έθεσαν οι Gontmakher και Ross (2015), «Η διάκριση των διαφορετικών ομαδοποιήσεων που υπάρχουν στη μεσαία τάξη και η ανάλυση της

αξίας τους είναι επομένως τόσο σημαντική όσο η διάκριση των αξιών διαφορετικών τάξεων» (Gontmakher et al 2015, σελ. 273).

Η πρώτη προοπτική σύνδεσης του εκσυγχρονισμού, της οικονομικής ανάπτυξης και της ανάπτυξης της μεσαίας τάξης με την υποστήριξη της μεσαίας τάξης στη δημοκρατία και τον εκδημοκρατισμό είναι αισιόδοξη. Ωστόσο, δεν μπορεί να δώσει μια επαρκώς πειστική εξήγηση για την απουσία εκδημοκρατισμού και άλλων όψιμα αναπτυσσόμενων, αυταρχικών χωρών. Η δεύτερη προοπτική είναι πιο νηφάλια — και πιο χρήσιμη. Μπορεί να εξηγήσει καλύτερα γιατί ο εκδημοκρατισμός συνέβη ή δεν συνέβη σε χώρες σε διαφορετικά στάδια ανάπτυξης.

Στις αναπτυσσόμενες χώρες, η μεσαία τάξη έχει δείξει διάφορες στάσεις απέναντι στον εκδημοκρατισμό. Μπορεί να υποστηρίζει τον εκδημοκρατισμό ή μπορεί να υποστηρίζει αυταρχικά καθεστώτα που βασίζονται σε συγκεκριμένα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά πλαίσια. Η δεύτερη προοπτική είναι ένα πιο αποτελεσματικό πλαίσιο για την ανάλυση της συσχέτισης μεταξύ της μεσαίας τάξης και του εκδημοκρατισμού στις αναπτυσσόμενες χώρες. Ιδιαίτερα χρήσιμη σε αυτή τη βιβλιογραφία είναι η έμφαση στον κατακερματισμό της μεσαίας τάξης. Η εκτίμηση για τις αποχρώσεις της μεσαίας τάξης μπορεί φαινομενικά να βοηθήσει στην εξήγηση των δυνατοτήτων για δημοκρατική αλλαγή.

2.4 Δημοκρατία και Πελατεισμός.

Στη βιβλιογραφία των κατεστημένων κρατικών συλλήψεων, ο πελατειακός χαρακτήρας είναι η κύρια μέθοδος με την οποία οι κυβερνητικοί πράκτορες αποκτούν εξουσία εντός του εκμεταλλευόμενου συστήματος. Μπορεί να εμπλακεί σε κόμματα που εξασκούν την αγορά ψήφων, την προστασία ή την αναδιανομή της πρόσβασης σε δημόσια αγαθά, προκειμένου να τα κάνουν πιο συλλογικά με την πελατεία τους (Carlin and Moseley 2015, Scott 1972, Zeng 2019). Αυτή η διαδικασία προορίζεται να εξασφαλίσει μια δυαδική ανταλλαγή αγαθών με πιστότητα. Αλλά αυτό δεν είναι όλη η ιστορία. Ο Grzymala-Busse (2008, 639) υποστήριξε ότι η σύλληψη του κράτους από τους κατεστημένους φορείς δεν είναι απλώς οι ενέργειες των εκμεταλλευτικών ελίτ που εκμεταλλεύονται τα ασταθή καθεστώτα. Αντίθετα, τα καθεστώτα επηρέασαν τα είδη των πρακτικών διαφθοράς στις οποίες θα συμμετάσχουν τα κόμματα και οι ελίτ. Διακρίνει μεταξύ τύπων πρακτικών διαφθοράς σε ανταγωνιστικούς πολιτικούς λόγους και μεταξύ πρακτικών εκμετάλλευσης και

ληστρικών πρακτικών. Ο Grzymala-Busse (2008) προχωρά περαιτέρω δηλώνοντας ότι η πρακτική δεν είναι απαραίτητα θεσμικά καταστροφική από μόνη της. Η σύλληψη του κράτους αντιπροσωπεύει δρόμους εκμετάλλευσης για προσωπικό όφελος που νομίμως επιδιώκουν ορισμένοι κυβερνώντες. Οι κυβερνώντες μπορούν να ενισχύσουν τις εισφορές πρόνοιας του κράτους και να διασκορπίσουν τα ενοίκια στους επιλεγμένους δικαιούχους τους, όπως κρίνεται απαραίτητο για τη δική τους πολιτική συνέχεια, καθώς και να αποδυναμώσουν τη διοικητική εποπτεία για να κόψουν κερδοφόρα κομμάτια του κράτους για τον εαυτό τους.

Δεν πρέπει να σκεφτόμαστε ότι οι δημοκρατίες είναι απρόσβλητες στην σύλληψη του κράτους. Αντίθετα, η σύλληψη του δημοκρατικού κράτους αντιπροσωπεύει μια συνεκτική πολικότητα στη διαδικασία οικοδόμησης του κράτους που πρέπει να τηρήσει μια εκκολλημένη χώρα (Innes 2014). Η ανέγερση προστατευτικών κιγκλιδωμάτων για την παρακολούθηση της συμπεριφοράς των κομμάτων ως μέσο διασφάλισης του εκλογικού ανταγωνισμού θεωρείται απαραίτητο στοιχείο για να διασφαλιστεί ότι οι πολιτικές ελίτ δεν θα βαδίσουν σε αυτόν τον δρόμο. Το βιβλίο του Grzymala-Busse, *Rebuilding Leviathan*, επικρίνει τις κυβερνήσεις της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης για την αποτυχία τους να θεσμοθετήσουν τα κατάλληλα μοντέλα κομματικού ανταγωνισμού και τώρα καρπώνουν τους καρπούς αυτής της αποτυχίας στη δεκαετία του 2010 (Innes 2014, 90). Αυτή η προοπτική επιβαρύνει βαρύ τις δεσμεύσεις των ελίτ για την άσκηση δημοκρατικού ανταγωνισμού και να αντισταθεί στον πειρασμό να μονοπωλήσει εκ νέου την πολιτική εξουσία εντός του κράτους.

Η σύλληψη του κράτους δείχνει τα εύθραυστα ανταγωνιστικά καθεστώτα ως τον κύριο ένοχο για το δικό του αποτέλεσμα. Ο Grzymala-Busse (Grzymala-Busse 2008, 668) σημειώνει ότι ο πελατειακός χαρακτήρας δεν καταστρέφει απαραίτητα τη δημοκρατία από μόνος του. Ωστόσο, είναι θεωρητικά ασυμβίβαστο να υποθέσει κανείς ότι ένα κράτος που εμπίπτει σε μια σπείρα σύλληψης του κατεστημένου κράτους θα μπορούσε να παράγει την ίδια ποιότητα δημοκρατίας από ό,τι αν δεν είχε. Πρώτον, η σύλληψη του κράτους διαβρώνει τις ανταγωνιστικές συνιστώσες των καθεστώτων μέσω της συγχώνευσης κόμματος-κράτους, όπου ο διοικητικός και κυβερνητικός μηχανισμός εδραιώνεται υπό νέα διαχείριση που γίνεται δύσκολο να αλλάξει (Innes 2014). Θέτει επίσης τους ελέγχους των πόρων και των ενοικίων του κράτους κάτω από αυτή τη νέα προσωπική ομπρέλα εποπτείας που επιτρέπει στα στελέχη που είναι ευθυγραμμισμένα με το κράτος να υπονομεύουν τις δημοκρατικές

πρακτικές μοιράζοντας επιλεκτικά την πρόσβαση σε αυτά τα υλικά πλεονεκτήματα και δίκτυα (Marandici 2021). Επιτρέπει τη δημιουργία ενός «σκιώδους κράτους» ή μιας κυβέρνησης που καλύπτεται από άτυπους κανόνες (Chipkin and Swilling 2018). Όπως θα γίνει περισσότερο φανερό αργότερα, οι ψηφοφόροι είναι συχνά πρόθυμοι να ανταλλάξουν δημοκρατική ποιότητα με αυτό το στυλ πατρωνίας που αλλάζει θεμελιωδώς τον λόγο και τη λειτουργία της δημοκρατικής πολιτικής σε μια χώρα.

Η θεωρία, όπως εξηγείται, είναι ελλιπής. Πρώτον, αποτυγχάνει να εξακριβώσει πώς η μεταρρύθμιση μπορεί να οδηγήσει σε θετικά και σταθερά αποτελέσματα για μεγάλο χρονικό διάστημα και τελικά να αποτύχει. Ο προφητικός χαρακτήρας του προσδιορισμού των αναπόφευκτων ελλείψεων και της τελικής καταγραφής τρωτών σημείων για τα κράτη, εκ των υστέρων, ελάχιστα συμβάλλει στην περαιτέρω κατανόηση του φαινομένου. Ο πολλαπλασιασμός του πελατειακού χαρακτήρα εντός μιας χώρας δεν αποτελεί ένδειξη αδυναμιών θεσμικής διακυβέρνησης. Η Grzymala-Busse (2008, 639) είναι ακριβής στην εκτίμησή της ότι «αν και οι εξορκτικοί κυβερνήτες επιδιώκουν να μεγιστοποιήσουν τη διακριτική τους ευχέρεια αποδυναμώνοντας τη ρύθμιση και την εποπτεία, δημιουργούν επίσης κανόνες και ανθεκτικές πρακτικές αναδιανομής, προϋπολογισμού και εξουσίας». Αντίθετα, η υποτροφία θα πρέπει να επιστήσει την προσοχή της στον τρόπο με τον οποίο οι ελίτ διαχειρίζονται την πρόσβασή τους στους πολιτικούς θεσμούς ως το διακριτικό χαρακτηριστικό της σύλληψης του κράτους στις δημοκρατίες και πώς αξιοποιούν αυτήν την πρόσβαση.

2.5 Κρατικά Διαχειριζόμενες Οικονομίες.

Ένα από τα κύρια θεμελιώδη επιχειρήματα αυτής της διατριβής είναι ότι η δυνατότητα κρατικής σύλληψης σχετίζεται με το μέγεθος της κρατικής διαχείρισης της οικονομίας. Αυτή η πτυχή του πελατειακού χαρακτήρα συχνά παραβλέπεται καθώς οι ερευνητές τείνουν να επικεντρώνονται στην εξορκτική ή θεσμική ικανότητα του κράτους. Αυτό μπορεί να οφείλεται στην υφιστάμενη διακύμανση μεταξύ των οικονομιών και των επιπέδων κρατικής παρέμβασης που δεν είναι πάντα σαφώς καθορισμένα. Τα δάχτυλα σχεδόν όλων των κρατικών κυβερνήσεων φτάνουν σε οικονομίες σε διάφορους βαθμούς και ελέγχουν την αγορά με έμμεσους τρόπους. Ένας ερευνητής θα δυσκολευόταν να βρει περιπτώσεις όπου το σύγχρονο κράτος δεν διαχειρίζεται ορισμένες πτυχές της οικονομίας του. Τα κράτη πρόνοιας τείνουν να δαπανούν μεγάλα ποσά του ΑΕΠ τους σε κοινωνικά προγράμματα. Είναι πολύ πιο

πιθανό να βρεθεί μια περίπτωση όπου η οικονομία διαχειρίζεται εξ ολοκλήρου το κράτος παρά καμία. Ένα γεγονός που αυξάνεται σε συχνότητα καθώς οι χώρες στρέφονται σε κρατικοκαπιταλιστικές λύσεις για την επίλυση οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών προβλημάτων σε έναν κόσμο μετά τη Μεγάλη Ύφεση (Dolfsma and Grosman 2019; Kozarzewski and Bałtowski 2019; McNally 2013). Ούτε περιορίζεται στη σφαίρα του αυταρχικού. Οι δημοκρατίες, οι απολυταρχίες και τα υβριδικά καθεστώτα συμμετέχουν όλα στην πρακτική. Τα επίπεδα του κρατικού καπιταλισμού δεν προβλέπουν τα αποτελέσματα της δημοκρατίας ή την ποιότητά της.

Το κράτος μπορεί να διαχειριστεί την οικονομία με πολλούς άμεσους και έμμεσους τρόπους. Κατά τη διάρκεια των σχεδιαζόμενων οικονομιών στην κομμουνιστική Ανατολική Ευρώπη, το κράτος διαχειριζόταν σχεδόν κάθε πτυχή της οικονομίας. Η κυβέρνηση διευθέτησε εργατικές διαφορές, όρισε ποσοστώσεις ζήτησης και παραγωγής και κατείχε σχεδόν κάθε κομμάτι κεφαλαίου στην οικονομία (Frye 2010). Με την πιο σύγχρονη έννοια, η κρατική ανάμειξη στην οικονομία προορίζεται να ρυθμίσει τις δυνάμεις του καπιταλισμού μέσω του νόμου και με λιγότερο άμεσα μέσα, ενώ εξακολουθεί να βασίζεται στην ελεύθερη αγορά ως το σωσίβιο της οικονομίας (Ozsvald 2019). Το κράτος μπορεί να το κάνει αναλαμβάνοντας τον ρόλο του μετόχου στην οικονομία, χειραγωγώντας τις εταιρείες μέσω καρτών και ραβδιών για να ενθαρρύνει συγκεκριμένη συμπεριφορά. Η χρήση φορολογικών πολιτικών είναι ένα άλλο εργαλείο που μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την απόκτηση μόχλευσης στις δυνάμεις της ελεύθερης αγοράς, χωρίς να παρεμβαίνει άμεσα στη λήψη οικονομικών αποφάσεων (Kozarzewski and Bałtowski 2019). Στη συνέχεια, φυσικά, το κράτος μπορεί να παρέμβει σε πιο άμεσες μεθόδους απόλυτης κρατικής ιδιοκτησίας, να προωθήσει τους πρωταθλητές της βιομηχανίας και να ρυθμίσει μεγάλα τμήματα της αγοράς εργασίας για να μετατοπίσει πλεονεκτήματα.

Όσο περισσότερο το κράτος διαχειρίζεται την οικονομία τόσο περισσότερα ενοίκια και πόρους έχουν τα εκλεγμένα κόμματα. Αυτό δεν προϋποθέτει αυτόματα την σύλληψη του κράτους ως αποτέλεσμα, αλλά παρέχει σαφήνεια ως προς το πώς υψηλότερα ποσά κρατικής διαχείρισης της οικονομίας θα μπορούσαν να απορροφήσουν υψηλότερα επίπεδα κρατικής σύλληψης. Ωστόσο, το κράτος δεν χρειάζεται να έχει άμεση ιδιοκτησία του κεφαλαίου για να παράγει πελατειακά αποτελέσματα. Το κράτος μπορεί να αιχμαλωτιστεί από διοικητικούς και γραφειοκρατικούς παράγοντες που απαλλοτριώνουν πόρους για δικά τους πλεονεκτήματα, όχι μόνο ελίτ (Trantidis and Tsagkroni 2017). Είτε η υπόθεση

αντιπροσωπεύει παράνομη διαχείριση πόρων για προσωπικό συμφέρον είτε αποδοχή δωροδοκίας για να κοιτάξουμε από την άλλη πλευρά, ενώ άλλοι κακόπιστοι παράγοντες κάνουν το ίδιο, η πρακτική της διαφθοράς είναι ένα μέσο για έναν σκοπό που προορίζεται για την ανταλλαγή αγαθών με συνέπεια την ανταπόδοση κάποια πράξη πίστης σε μια μελλοντική στιγμή. Αυτό που ανταλλάσσεται με πίστη μπορεί να διαφέρει μεταξύ των ομάδων μαζί με τα χρονοδιαγράμματα που διαχειρίζονται οι ανείπωτες προσδοκίες που συμβαδίζουν με τη σχέση προστάτη-πελατιστή (Innes 2014). Οι επαναλαμβανόμενες πράξεις μπορούν να δημιουργήσουν άτυπη συνοχή όπου θα μπορούσαν να λείπουν οι επίσημες σχέσεις. Η επανάληψη της ανταλλαγής μπορεί να υποκαταστήσει τυπικές προγραμματικές σχέσεις, που συνδέονται με την πλατφόρμα του κόμματος, και να τις αντικαταστήσει με πελατειακά δίκτυα (Τραντίδης και Τσαγκρόνη 2017).

Αυτές οι θεωρίες πελατειακών πρακτικών προϋποθέτουν μια εξορυκτική ικανότητα του κράτους και μια παρόμοια «προκαταρκτική εξόρυξη πόρων από το κράτος» (Τραντίδης και Τσαγκρόνη 2017, 266). Τα ενοίκια εξάγονται από το κράτος και στη συνέχεια εκμεταλλεύονται επιχειρηματικές ελίτ για πολιτικά οφέλη. Το GrzymalaBusse (Grzymala-Busse 2008, 649) υπογραμμίζει τη διανεμητική φύση των ενοικίων ως εργαλείο τόσο για την επιλεκτική κατανομή των αγαθών όσο και για την παρακολούθηση της αφοσίωσης των αποδεκτών. Αυτό σημαίνει ότι όταν τα αγαθά διανέμονται πρέπει να διασφαλίζεται ότι το αποτέλεσμα ήταν όπως επιθυμούσε αρχικά ο προστάτης. Η σύλληψη του κράτους είναι μια αμφίδρομη οδός, δεδομένου ότι η ευκολία παροχής των διατάξεων πρέπει να σταθμίζεται έναντι του κόστους της αποστασίας από τον αποδέκτη. Η προσδοκία εδώ είναι ότι για να είναι η πελατεία ένα αποτελεσματικό εργαλείο πρέπει να στοχεύει με ακρίβεια τους υποστηρικτές με αγαθά και υπηρεσίες προκειμένου να «δημιουργηθεί επαρκής υποστήριξη για να παραμείνει στην εξουσία χωρίς να παρέχει δημόσια αγαθά σε όλους» (Grzymala-Busse 2008, 642).

Αυτή η έννοια απαιτεί περαιτέρω εξήγηση. Η διατριβή της κρατικής σύλληψης προϋποθέτει οικονομική εκμετάλλευση αλλά όχι πληροφορίες για το πώς. Η παρουσία του κράτους φαίνεται απλώς αρκετή για να προκύψουν τέτοια πολιτικά αποτελέσματα. Ωστόσο, μια πιο λογική προοπτική θα ήταν ότι η έκταση της σύλληψης του κράτους συσχετίζεται με την εμβέλεια της πρόσβασης του κράτους μέσω εξαγωγικών πόρων και δικτύων διανομής. Ο Marandici (2021) το καθιστά σαφές σε ένα πρόσφατο άρθρο σχετικά με την σύλληψη του κράτους της Μολδαβίας

από ιδιωτικές εταιρείες που διαχειρίζονται οι λίγοι ολιγάρχες της χώρας. Οι αντιεξουσιαστικοί ολιγάρχες και οι ηγέτες των επιχειρήσεων στη Μολδαβία αντικατέστησαν αναπόφευκτα τα παλιά δίκτυα πατρωνίας με νέα πελατειακά δίκτυα που ωφελήθηκαν οι ίδιοι. Η πρόσβαση σε πόρους και υλικό πλούτο που θα μπορούσαν να διανεμηθούν για πολιτικά πλεονεκτήματα έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην οργάνωση αυτής της νέας διευθέτησης.

Τέλος, είναι σημαντικό να ληφθούν υπόψη οι στόχοι των πελατειακών πρακτικών. Οι κρατικοί καπιταλιστές διαχειρίζονται τις οικονομίες τους προκειμένου να κρατούν τους ψηφοφόρους τους ήρεμους πολιτικοποιώντας την οικονομία για δικό τους όφελος (McNally 2013). Τα κίνητρα πίσω από την σύλληψη του κράτους είναι επίσης τα ίδια. Οι πελατειακές διαδικασίες στην εκλογική πολιτική στοχεύουν σε ψηφοφόρους για ανταλλακτήρια εννοκίων (Auyero 2001; Stokes 2005). Ο Stokes (2005) προσδιόρισε τους φτωχούς ως πιθανούς στόχους δεδομένης της υλικής μειονεκτικής θέσης τους που τους καθιστά φθηνότερους στόχους για προστασία. Υπάρχουν ορισμένα ζητήματα με αυτήν την περιγραφή. Πρώτον, θα πρέπει να εξετάσουμε εάν αντιπροσωπεύουν όντως μια φθηνότερη εναλλακτική από άλλες ομάδες, όταν σε πολλές κοινωνίες αποτελούν ένα μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού. Δεύτερον, ποιον τρόπο παρακολούθησης εγγυώνται τέτοιες ανταλλαγές. Τέλος, θα πρέπει να επιδιώξουμε να εξετάσουμε αν οι ελίτ θεωρούν τα φτωχότερα στοιχεία της κοινωνίας ως εκλογικά γόνιμο έδαφος.

Μέρος Τρίτο. Μεσαία Τάξη και Δημοκρατία.

3.1 Μεσαία Τάξη και Δημοκρατία.

Το καταστροφικό δυναμικό που συμπίπτει με την υποστήριξη της μεσαίας τάξης για τις πρακτικές σύλληψης του κράτους είναι εγγενές στα θεωρητικά θεμέλια του τι παρέχει αυτή η ομάδα για τη δημοκρατία. Η σημασία της μεσαίας τάξης και η επίδρασή της στον εκδημοκρατισμό είναι αντικείμενο έντονης οικοδόμησης θεωρίας και κριτικής για δεκαετίες. Τα επιχειρήματα του πρώιμου εκδημοκρατισμού και του εκσυγχρονισμού έχουν αναφερθεί στη σύνδεση μεταξύ δημοκρατίας και αυξημένου πλούτου των πολιτών και τις επακόλουθες επιπτώσεις που δημιουργούν νέα σύνολα συμφερόντων που έχουν τις ρίζες τους στην προστασία των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας και το κράτος δικαίου (Dahl 1971, S. M. Lipset 1959, Milbrath 1981). Οι ιδιόκτητες μεσαίες κοπέλες συνδέονται με τον εκδημοκρατισμό με διάφορους τρόπους, με

κάποιους να τον χαρακτηρίζουν ως απαραίτητη προϋπόθεση για την εμφάνιση της δημοκρατίας. Όπως ο Barrington Moore (Moore 1993 [1966]) διακήρυξε περίφημα, «Όχι μπουρζουαζία, όχι δημοκρατία!»

Οι μελετητές έχουν τονίσει πώς οι αλλαγές στις αξίες ως απάντηση στη νεωτερικότητα και τα αυξημένα ποσοστά εκπαίδευσης οδηγούν σε ροπή προς την ισότητα και τις δημοκρατικές αρχές (Lerner 1958; Huntington 1968). Άλλοι τονίζουν πώς οι νέες εντάσεις μεταξύ των αναδύομενων συμφερόντων προκύπτουν από συσσώρευση υλικού που απαιτεί συντονισμό μέσω συνταγματικών διαδικασιών για τη διασφάλιση της σταθερότητας και του κράτους δικαίου (North και Weingast 1989· Ostrom 1993). Στη συνέχεια, υπάρχουν εκείνοι οι μελετητές που τονίζουν ότι μια ποικιλία συμφερόντων στη μεσαία τάξη οδηγεί σε αποσταθεροποίηση των παλαιότερων πελατειακών δικτύων υπέρ της πρόσβασης στα δημόσια αγαθά και της αναδιανεμητικής ευημερίας (Boix 2003; Bueno de Mesquita et al. 2003; Haggard and Kaufman 2012). Η εφαρμογή αυτών των επιχειρημάτων στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη παρουσιάζει τα δικά τους οντολογικά διλήμματα καθώς αυτές οι θεωρίες εκτείνονται για να εξυπηρετήσουν τις μετακομμουνιστικές κοινωνίες.

Η μεσαία τάξη θεωρείται ότι είναι μοναδικά διατεθειμένη στη δημοκρατία επειδή είναι λιγότερο ευάλωτη από τους ανειδίκευτους εργάτες, αλλά διαθέτει λιγότερους πόρους από τα πλουσιότερα μέλη της κοινωνίας (Glassman 1995). Έχουν πρόσβαση σε κάποια δύναμη επιρροής στην κυβέρνηση την οποία χρησιμοποιούν για να διατηρήσουν την πρόσβασή τους στα δικαιώματα ιδιοκτησίας και στα λιπαντικά των επιχειρήσεων για τα οποία είναι ευεργέτες (Glassman 1995). Ενώ οι κατώτερες τάξεις της κοινωνίας δεν διαθέτουν τους πόρους για συντονισμό και, ως αποτέλεσμα, είναι «πολύ αδύναμες για να επιτύχουν από μόνες τους δημοκρατικά δικαιώματα» (Bradshaw et al. 1993, 59). Επιπλέον, οι ομάδες χαμηλότερου εισοδήματος λαμβάνουν περισσότερη οριακή χρησιμότητα από την κρατική προστασία και την ευημερία, γεγονός που τις καθιστά πολύ πιο πιθανό να συνδεθούν με το δίκτυο εξαρτήσεων ενός κράτους από προστάτες-πελατιστές (Stokes 2005).

Η θέση της τάξης και η πρόσβαση σε πόρους επηρεάζει ποιος είναι πιο πιθανό να βασιστεί σε ποια εργαλεία διακυβέρνησης. Οι ομάδες της ανώτερης τάξης στην κοινωνία θα έχουν λιγότερη ανάγκη να επενδύσουν στη δημοκρατική κατανομή της εξουσίας και θα επιδιώξουν να πληρώσουν άλλες ομάδες για να διατηρήσουν την κοινωνική τους ηγεμονία (Glassman 1995). Τα πλούσια στρώματα έχουν μεγαλύτερη πρόσβαση σε πόρους και δίκτυα πατρωνίας με κύρος, γεγονός που ανεβάζει τη θέση

τους στην κοινωνία. Αντίθετα, θα επιδιώξουν να συμπληρώσουν τον δικό τους πλούτο αντί να τον κωδικοποιήσουν μέσω του κράτους δικαίου (Johnston και Kouzmin 1998).

Μια λογική ως προς το γιατί οι ομάδες της μεσαίας τάξης στην κοινωνία στρέφονται προς τη δημοκρατία οφείλεται στις αλλαγές στις αξίες που βιώνονται μέσω του εκσυγχρονισμού και της εκπαίδευσης. Ο εκσυγχρονισμός δρα για να διαταράξει την κοινωνία απελευθερώνοντας νέες κοινωνικές δυνάμεις που εμποδίζουν παλαιότερους, πιο παραδοσιακούς δεσμούς (Lerner 1958; Huntington 1968; Migdal 1988). Αυτό το επιχείρημα υποστηρίζει ότι ο εκσυγχρονισμός είναι ένα αυτόματο αποτέλεσμα των κρατικών πολιτικών που επιδιώκουν να εδραιώσουν και να δημιουργήσουν ένα εκσυγχρονισμένο κράτος (Gerschenkron 1962; Kohli 2004). Ο εκσυγχρονισμός μπορεί επίσης να είναι το αποτέλεσμα μιας κοινωνικής δύναμης για αλλαγή καθώς το άτομο αποκτά περισσότερη αυτονομία και τους πόρους για να εκφραστεί σε μεγαλύτερη κλίμακα (Inkeles 1969; McMann 2012). Αυτές οι προσεγγίσεις υπογραμμίζουν τα διαφορετικά στοιχεία της κοινωνικής αλλαγής στον απόηχο της νεωτερικότητας ως σταθερά είτε σε αναδιανεμητικές απαιτήσεις είτε ως στιγμή επανεφεύρεσης του κράτους. Η σημασία των ομάδων μεσαίου εισοδήματος είναι να μετριάζουν τα στοιχεία της κρατικής επέκτασης και να εμποδίζουν τις παράνομες πρακτικές, όπως η διαφθορά και ο πελατειακός χαρακτήρας, όταν δεν ωφελούνται από αυτές. Σε όλη αυτή τη διατριβή διακρίνουμε τις δύο έννοιες, καθώς η μία είναι συμμετοχική σε ατομικό επίπεδο (διαφθορά) και η άλλη είναι οι πολιτικές και τα προγράμματα των κομμάτων για να αποκτήσουν περισσότερη έλξη στο κράτος (Τραντίδης και Τσαγκρόνη 2017).

Μια πιο ισχυρή μεσαία τάξη αναμένεται να υπονομεύσει τις πελατειακές διαδικασίες με διάφορους τρόπους. Παρέχουν ένα ικανό σύνολο επαγγελματιών για την οικοδόμηση μιας ικανής γραφειοκρατίας που υποστηρίζει τη λειτουργία του σύγχρονου κράτους (Weber 1964). Η έλλειψη μιας ικανής γραφειοκρατικής διοίκησης έχει τη δυνατότητα να λειτουργήσει ως όχημα για την σύλληψη του κράτους και να ενθαρρύνει τις παράπλευρες μεταφορές αγαθών και υπηρεσιών που παρακάμπτουν τους κανόνες του κράτους δικαίου (Waldner 1999). Ο επαγγελματισμός των γραφειοκρατικών λειτουργιών παρέχει ισχυρότερη εποπτεία μαζί με ελέγχους και ισορροπίες. Τα αυξανόμενα συμφέροντα της μεσαίας τάξης προωθούν επίσης ανταγωνιστικές αξίες που αμφισβητούν τον πελατειακό χαρακτήρα και, στις δημοκρατίες και τα πολιτικά κόμματα θα προσανατολιστούν προς αυτές τις

αλλαγές (Acemoglu και Robinson 2006· Meltzer and Richard 1981). Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι καθώς η μεσαία τάξη γίνεται πιο πολυάριθμη από τις πλούσιες ελίτ και τις ομάδες χαμηλότερου εισοδήματος, ο λογισμός της διανομής αγαθών αλλάζει. Οι επιλεκτικές, παράπλευρες μεταφορές και οι διατάξεις πελατειακών αγαθών γίνονται λιγότερο πρακτικές και ακριβότερες. Αντίθετα, η μεσαία τάξη θα θέλει τα αγαθά και τις υπηρεσίες να παρέχονται σε καθολικό επίπεδο και όχι σε συγκεκριμένο (Bueno de Mesquita et al. 2003). Ωστόσο, ο πελατειακός χαρακτήρας, επίσης, έχει επίσης υποστηριχθεί ότι είναι ένα δεσμευτικό χαρακτηριστικό της δημοκρατίας, καθώς αυτές οι σχέσεις συνδέουν και καθορίζουν τις εκλογικές απαιτήσεις με τα κόμματα (Kitschelt 2000).

3.2 Αδυναμίες της μεσαίας τάξης και της Δημοκρατίας.

Παρά τις εκτεταμένες θεωρητικές προσδοκίες ότι οι κοινωνικές δυνάμεις της μεσαίας τάξης συσχετίζονται με τη δημοκρατία, έχουν προκύψει πρόσφατες προκλήσεις για να εξηγήσουν τις εμπειρικές ελλείψεις που παραμένουν. Πρώτον, τα σύγχρονα κράτη δημιουργούν σύγχρονα εμπόδια που εμποδίζουν τη μεσαία τάξη να συμμετάσχει στον εκδημοκρατισμό του κράτους. Ένα κύμα θεσμοθετημένης υποτροφίας για την απολυταρχία έχει ανατρέψει τη σύνδεση μεταξύ των αυταρχικών κυβερνήσεων και του τρόπου με τον οποίο μπορούν να συλλάβουν τις δημοκρατικές δυνάμεις από τα κάτω. Επιπλέον, η αποσύνδεση μεταξύ των επαγγελματιών εργαζομένων από τον πελατειακό χαρακτήρα δεν είναι πάντα ντετερμινιστική. Σε ορισμένες χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, οι επαγγελματίες γραφειοκράτες και οι κρατικοί υπάλληλοι συνδέονται πιο άμεσα με τη διατήρηση της ισορροπίας του status quo που αναπαράγει πελατειακές πρακτικές. Αυτές οι συνθήκες αφήνουν ανοίγματα για την έλευση της κρατικής σύλληψης κατ' εντολή της μεσαίας τάξης. Ειδικά στον απόηχο των πρακτικών εκσυγχρονισμού υπό την ηγεσία του κράτους που ενισχύονται από τη νεοπατριμονική πολιτική, ή μια κοινωνία οργανωμένη γύρω από γραφειοκρατίες που διασφαλίζει τις πελατειακές σχέσεις (Erdmann and Engel 2007).

Ένας λάθος υπολογισμός της υποστήριξης της μεσαίας τάξης για τη δημοκρατία είναι ότι οι επιτυχημένοι πρώτοι που υιοθετούσαν τη δημοκρατία δεν είχαν τις σύγχρονες κυβερνήσεις και την εκτεταμένη τους ικανότητα να φορολογούν και να δαπανούν για να αντιμετωπίσουν. Στη Βόρεια Αμερική και την Ευρώπη, κατά

τον 19ο και τον 20ο αιώνα, οι μισθοί άρχισαν να αυξάνονται στις επαγγελματικές τάξεις, κάτι που οδήγησε σε μια διαστρωμάτωση μεσαίου εισοδήματος που επενδύθηκε στα συνακόλουθα προνόμιά τους (Fukuyama 2015). Αντίθετα, κατά την κομμουνιστική εποχή, οι πολίτες των χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης παρουσίασαν αυξήσεις στους μισθούς, αλλά η κοινωνία διατηρήθηκε σε επίπεδο λόγω της ικανότητας του σοσιαλιστικού κράτους να εξάγει πλούτο και να τον αναδιανέμει. Η έλλειψη πολιτικών επιλογών και η εξάρτηση από το κράτος για τα πιο βασικά εμπορεύματα και την απασχόληση παρήγαγαν μια εξαιρετικά επίπεδη κοινωνία με λίγες ευκαιρίες έξω από αυτό το σύστημα. Για τη μόχλευση της πρόσβασης σε ιδιωτικά αγαθά και πολυτέλειες, επιτρεπόταν υψηλός βαθμός ανοχής για τη διαφθορά και την κατάχρηση (Dawisha 2014; Ledeneva 2013; Vasileva-Dienes 2019).

Το επακόλουθο κύμα εκδημοκρατισμού που συνέβη στη δεκαετία του 1990 υποστηρίζεται ότι είναι μια γνήσια απομάκρυνση των παλιών κομμουνιστικών ελίτ από τις εξεγερμένες πολιτικές τους (Haggard and Kaufman 2016). Θεωρείται ότι η αύξηση του πλούτου στην Ανατολική Ευρώπη μείωσε την ανοχή για παράνομες πολιτικές πρακτικές και τελικά οδήγησε στην κατάρρευση των παλαιών κομμουνιστικών καθεστώτων που ξεκινούσαν το 1989 (Huntington 1991). Ωστόσο, το «κύμα» εκδημοκρατισμού και μεταρρυθμίσεων της αγοράς που ακολούθησε οδήγησε σε μια μπερδεμένη συλλογή καθεστώτων με ποικίλους βαθμούς κοινωνικής εξάρτησης από το κράτος και όχι μια ενιαία ποιότητα δημοκρατίας και ελεύθερων αγορών. Οι χώρες μπορούν να ομαδοποιηθούν και να διαχωριστούν σε δύο στήλες: εκδημοκρατιστές και αποτυχημένους εκδημοκρατιστές. Οι εκδημοκρατιστές ήταν εκείνα τα κράτη που ήταν σε θέση να προσαρμόσουν τους δημοκρατικούς θεσμούς και να μεταρρυθμίσουν τις προηγούμενες οικονομίες τους σε οικονομίες που οδηγούνταν από τις δυνάμεις της αγοράς. Αυτά περιλαμβάνουν το μεγαλύτερο μέρος της Κεντρικής Ευρώπης και τα κράτη της Βαλτικής. Οι αποτυχημένες δημοκρατίες ήταν εκείνες που βρίσκονται πιο ανατολικά, η Ουκρανία, η Λευκορωσία και η Ρωσία, που δεν μπόρεσαν να θεσπίσουν πλήρη δημοκρατική λογοδοσία ή να ανοίξουν πλήρως τις αγορές τους (Frye 2010).

Είναι σημαντικό ότι αυτοί οι αποτυχημένοι εκδημοκρατιστές δεν επέστρεψαν στις προηγούμενες αυταρχικές τους θέσεις και αντ' αυτού διατήρησαν κάποια εμφάνιση εκλογικής πολιτικής και του κράτους δικαίου. Οι ηγεσίες αυτών των χωρών έχουν φτάσει να βασίζονται στις διαδικασίες νομιμοποίησης που προσφέρουν οι

δημοκρατικοί θεσμοί και οι εκλογές. Τέτοιες διεργασίες επιτρέπουν στους αυταρχικούς θεσμούς να αναλάβουν τη χαλαρότητα της δημοκρατικής πίεσης από τα κάτω και να συμμετάσχουν σε κάθε επίδοξο αποσταθεροποιητικό παράγοντα αλλαγής προκειμένου να παρατείνουν τη διάρκεια ζωής του καθεστώτος (Gandhi and Lust-Okar 2009; Gandhi and Przeworski 2007; Geddes 1999. Μαγαλώνη 2006). Αυτή η ενδιάμεση κατάσταση έχει ωθήσει τους μελετητές να αναφέρονται σε αυτά τα κράτη ως υβριδικά καθεστώτα ή θεσμικά μικτές απολυταρχίες. Στη Ρωσία, οι θεσμοθετημένες δημοκρατικές διαδικασίες επιτρέπουν στα κόμματα της αντιπολίτευσης να ανταγωνίζονται σε όλα τα επίπεδα της κυβέρνησης, αν και το Κόμμα της Ενωμένης Ρωσίας κυριαρχεί στην εκλογική πολιτική από το 1999.

Η θεωρία του υβριδικού καθεστώτος δεν είναι σε θέση να αντιμετωπίσει όλες τις πτυχές της συνεχιζόμενης επιτυχίας που γνώρισαν οι αποτυχημένοι εκδημοκρατιστές της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης. Η προτίμηση για χρήση της συνεργασίας μέσω της εκλογικής πολιτικής έχει τη δυνατότητα να οδηγήσει σε αυτές τις ίδιες ανταγωνιστικές διαδικασίες που μπορούν να αναδείξουν βιώσιμες εναλλακτικές λύσεις. Αντίθετα, τα μικτά καθεστώτα μπορεί απλώς να αντιπροσωπεύουν συμπτώματα ενός συγκεκριμένου σταδίου της μεταβατικής διαδικασίας εκδημοκρατισμού (Stokke και Aung 2020) και τα μικτά καθεστώτα μπορεί να μην είναι τόσο ανθεκτικά στην πολιτική αλλαγή όσο θεωρήθηκε προηγουμένως (Knutsen and Nygård 2015). Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η συνεργασία των κομμάτων της αντιπολίτευσης και η δημιουργία κανόνων κράτους δικαίου έχει τη δυνατότητα να αποκτήσει έλξη με την πάροδο του χρόνου. Τα πρόσφατα εκλογικά αποτελέσματα στη Ρωσία υποστηρίζουν αυτόν τον ισχυρισμό εκδημοκρατισμού, καθώς οι υποψήφιοι της αντιπολίτευσης έχουν κερδίσει στις εθνικές και τοπικές εκλογές τα τελευταία χρόνια (Smyth 2019).

Επιπλέον, η θεωρία του καθεστώτος προσφέρει κάποια εξήγηση ως προς το γιατί τα μη δημοκρατικά καθεστώτα μπορεί να υιοθετούν δημοκρατικούς θεσμούς, αλλά δεν προσφέρει ελάχιστα στον τρόπο με τον οποίο μια πολιτική θα συμβαδίζει με αυτές τις επιλογές. Ομοίως, προτείνουν ελλιπή εικόνα για το πότε μια πολιτική θα συμβαδίζει με τη δημοκρατικά διαβρωτική συμπεριφορά λόγω της πρόσφατης πτώσης της δημοκρατικής ποιότητας στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη. Πρέπει να εξεταστεί εάν η δημοκρατία λειτουργεί σε αυτές τις κοινωνίες όπως επιθυμούμε. Για παράδειγμα, σε μια δημοκρατία, οι πολιτικές ελίτ επιδιώκουν να κερδίσουν τις εκλογές και έτσι αξιοποιούν ισχυρές δυνάμεις με τα συμφέροντα των ομάδων της

μεσαίας τάξης να είναι μία από αυτές τις δυνάμεις. Οι ψηφοφόροι της μεσαίας τάξης αυτών των χωρών ενδέχεται να επηρεαστούν από ποικίλα ζητήματα που τους στρέφουν όλο και περισσότερο προς λαϊκιστικά και πολωτικά κόμματα. Αυτά τα ζητήματα περιλαμβάνουν το συνολικό τους μέγεθος εντός της πολιτείας και τον τρόπο με τον οποίο η εδραιωμένη διαφθορά και ο πελατειακός χαρακτήρας μπορούν να επηρεάσουν τις κοινωνικές λειτουργίες.

Το μέγεθος της μεσαίας τάξης επηρεάζει όχι μόνο το μέγεθος της εξουσίας που μπορεί να ασκήσει η μεσαία τάξη προκειμένου να συντονίσει την πολιτική δράση αλλά και το πώς τα συμφέροντά της σχετίζονται με τη δημοκρατία. Τα μοντέλα έχουν δείξει ότι όσο πιο πολυάριθμη είναι η μεσαία τάξη τόσο ισχυρότερη θα είναι μια δημοκρατία (Lu 2005). Ωστόσο, ο αριθμός των επαγγελματιών και του υψηλού μορφωτικού πληθυσμού διαφέρει πολύ από χώρα σε χώρα στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη. Παρά το γεγονός ότι αναδύθηκαν από οικονομίες που κατέστειλαν την κοινωνική κινητικότητα, οι χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης έχουν περάσει από τις κομμουνιστικές τους μορφές ως κοινωνικά δυναμικές χώρες και με ολοένα και πιο διαστρωμένες κοινωνικοοικονομικές τάξεις.

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, είναι πολύ πιο δύσκολο να μετρηθούν τα μεγέθη της μεσαίας τάξης στους αποτυχημένους εκδημοκρατιστές της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, επειδή είναι πιο πιθανό να είναι μικρότεροι και λιγότερο συνεκτικοί (Nissanov 2017). Στη Ρωσία, το σχετικό μέγεθος της μεσαίας τάξης σε σχέση με τον υπόλοιπο πληθυσμό καθιστά τη θέση της στην οικονομία πολύ πιο αδύναμη σε σύγκριση με τους γείτονές της στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη (Begemann 2018). Η μεσαία τάξη δεν είναι σταθερή σε χώρες όπου η παρουσία της μετριέται πιο εύκολα. Στις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης που εκδημοκρατίστηκαν επιτυχώς, τα οικονομικά δεδομένα και τα δεδομένα ερευνών έχουν προβληματίσει ορισμένους μελετητές ότι οι δείκτες δείχνουν υψηλότερα επίπεδα αποσταθεροποίησης της μεσαίας τάξης (Drahokoupil and Piasna 2018; Žičkutė 2013). Η έλλειψη κινητοποίησης από την πολιτική που σχετίζεται με αυτή την αστάθεια μπορεί να υποδηλώνει αυξημένη ανοχή στην ανισότητα και την κοινωνική διαστρωμάτωση. Μια τέτοια σιωπηρή υποστήριξη θα σηματοδοτούσε μια μετατόπιση των αξιών μακριά από τις αρχές ισότητας που καθόριζαν τις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης πριν από το 1989 (Josifidis, Supic, and Glavaski 2018).

Σύμφωνα με ορισμένους μελετητές, οι αλλαγές στις αξίες και οι προκλήσεις που επιφέρει η μείωση των κοινωνικοοικονομικών προτύπων είχαν αρκετές επιβλαβείς επιπτώσεις στη συμπεριφορά της μεσαίας τάξης (Chen and Lu 2011; Ross 2019). Πρώτον, αναμένεται ότι οι αξίες και η εκπαίδευση επηρεάζουν την ιδεολογική απήχηση των κομμάτων που μπορεί να είναι δημοκρατικά αδίστακτα. Ωστόσο, τα στοιχεία δεν είναι τόσο ξεκάθαρα στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη. Για παράδειγμα, υποτίθεται ότι η αυξημένη ανοχή και το πολιτιστικό άνοιγμα συσχετίζονται με διευρυνμένους γνωστικούς πόρους (Lipset 1959; Stubager 2008). Ωστόσο, η ελκυστικότητα των αντιμεταναστευτικών και εθνικιστικών κομμάτων είναι δημοφιλής ακόμη και μεταξύ των πιο μορφωμένων τάξεων για τις οποίες έχει θεωρηθεί ότι είναι πιο ανθεκτικές στη λαϊκιστική ρητορική (van Hauwaert και van Kessel 2018). Ομάδες ανώτερης εκπαίδευσης σε χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης είναι επίσης πιο πιθανό να προσέλθουν να ψηφίσουν, γεγονός που καθιστά δύσκολο να υποστηριχθεί ότι οι πολιτικές επιτυχίες των λαϊκιστικών κομμάτων στην Ευρώπη οφείλονται σε εκπαιδευτικά κενά μεταξύ των ψηφοφόρων (Sondheimer and Green 2010).

Το γιατί η μεσαία τάξη μπορεί να υποστηρίζει ανελεύθερες πολιτικές και κόμματα έχει αποτελέσει την πηγή εστίασης τις τελευταίες δεκαετίες και έχει παράγει κάποια σταθερά αποτελέσματα σε δυσλειτουργικές δημοκρατίες (π.χ. Ρωσία και Κίνα). Στην Κίνα, για παράδειγμα, ο αυξανόμενος πλούτος και η αξιοσημείωτη μεσαία τάξη δεν οδήγησαν σε προβλέψεις δημοκρατικής επανάστασης που πολλοί παρατηρητές μπορεί να θεωρητικοποίησαν ή να έλπιζαν. Μια λογική συνεργασίας και πελατειακών προσφορών έχουν προταθεί ως πηγές που κρατούν τους Κινέζους πολίτες στην αυταρχική πολιτική (Chen and Lu 2011). Οι Κινέζοι πολίτες βρίσκονται σε ένα σύστημα στο οποίο ανταλλάσσουν πολιτική φωνή με οικονομική ευημερία. Η μεσαία τάξη της Ρωσίας λειτουργεί με παρόμοιο τρόπο και συχνά προχωρά περισσότερο στη συμμετοχή στη διαφθορά.

Μένει να αποδειχθεί εάν και πώς θα μπορούσε να υποβαθμιστεί η δημοκρατία σε χώρες που έχουν περάσει με επιτυχία. Οι πολίτες σε απολυταρχίες μπορεί να μην έχουν έντονα δημοκρατικά αισθήματα στα καθεστώτα τους, αλλά υπάρχει ελάχιστη συμφωνία ως προς το πώς μια πολιτική μπορεί να υποχωρήσει από μια παγιωμένη δημοκρατία. Τα στοιχεία σχετικά με τις αντιδημοκρατικές συμπεριφορές είναι πολύ πιο αντιφατικά σε τέτοιες περιπτώσεις. Μια έρευνα του Pew στην Πολωνία από το 2020 έδειξε ότι επτά στους δέκα Πολωνούς πίστευαν ότι η ψήφος τους δίνει λόγο

στην κυβέρνηση. Αυτό το αποτέλεσμα ήταν υψηλότερο από ό,τι στη Γαλλία (67%) ή στη Γερμανία (62%) (Mordocai, 2020). Στην ίδια έρευνα, ωστόσο, μόλις λιγότεροι από πέντε στους δέκα Πολωνούς θεώρησαν ότι ήταν σημαντικό τα κόμματα της αντιπολίτευσης να μπορούν να λειτουργούν ελεύθερα σε μια δημοκρατία. Αυτού του είδους οι ασυνέπειες είναι λιπαντικές για τη δημοκρατική παρακμή και σίγουρα δεν ενισχύουν τη σημασία του εκλογικού ανταγωνισμού στον πολιτικό λόγο.

Ορισμένοι ερευνητές επισημαίνουν τον λαϊκισμό ως τον κύριο ένοχο. Η συνδεδεμένη άνοδος των λαϊκιστικών κομμάτων στην Ευρώπη έχει δημιουργήσει αρκετές περιγραφές και εξηγήσεις στις κοινωνικές και πολιτικές επιστήμες. Ο λαϊκισμός, σε αυτή τη διατριβή, αντιπροσωπεύει τη σύγκρουση μεταξύ ξένων και εσωτερικών ομάδων που σηματοδοτούν τις «ανταγωνιστικές και υποτιθέμενες ομοιογενείς ομάδες, την καθαρή και τη διεφθαρμένη ελίτ» αντίστοιχα (Zagórski και Santana 2021, 265). Υπάρχει μια ισχυρή σχέση μεταξύ του λαϊκισμού και της κοινωνικής πόλωσης ως τέτοια. Η αυξημένη απήχηση των υποψηφίων που είναι ξένοι μπορεί, επίσης, να υποδηλώνει αποτυχίες εντός των δημοκρατικών πολιτικών να συμπεριλάβουν δυσαρεστημένους ψηφοφόρους ως μέρος του πολιτικού τους λόγου (Kaltwasser 2014). Ακόμη και μετά την εκλογική επιτυχία, τα λαϊκιστικά κόμματα διατηρούν την εξάρτησή τους σε ένα πολωμένο πλαίσιο της κοινωνίας καθώς το θεωρούν απαραίτητο για τη συνεχή πολιτική υποστήριξη (van Kessel 2015). Τα κόμματα το κάνουν επαναπροσδιορίζοντας ποιες ομάδες είναι πιστές στην κοινωνία και στη συνέχεια επιβραβεύοντας επιλεκτικά αυτές τις ομάδες (Zagórski και Santana 2021). Αυτός ο μηχανισμός επιβράβευσης είναι που ενισχύει τους προσωπικούς και τους προστάτες-πελατικούς δεσμούς μεταξύ των επιχειρηματικών ελίτ και των εκλογικών τους περιφερειών.

Αντί να αποδοθούν διεφθαρμένες διαπραγματεύσεις και πελατειακά δίκτυα, οι ομάδες μεσαίου εισοδήματος μπορεί να εξαρτώνται περισσότερο από αυτές για να διατηρήσουν τα προνόμια και τα προς το ζην. Το τελευταίο σημείο είναι ιδιαίτερα σημαντικό δεδομένης της διαμεσολαβητικής σχέσης που υπήρχε κάποτε μεταξύ κράτους και εργαζομένων στον σοσιαλισμό, η οποία διέφθειρε τη συμπεριφορά εντολέα-πράκτορα. Τα σοβιετικά απομεινάρια του power-vertical εξακολουθούν να χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν τα πάντα παρόντα απομεινάρια της ρωσικής πολιτικής και οικονομικής ελίτ και πώς ο πληθυσμός πρέπει να αλληλεπιδρά με αυτούς τους θεσμούς φάντασμα μέσω μιας πρακτικής που αναφέρεται ως *systema* (Dawisha 2014; Ledeneva 2013). Η ανεπάρκεια των κοινωνικών συστημάτων και η

απαιτούμενη τήρηση άγραφων κανόνων υποβαθμίζει την εμπιστοσύνη και αναστέλλει τη συνεργασία εντός μεγαλύτερων και πιο επίσημων συστημάτων (Vasileva-Dienes 2019). Ακόμη και μεταξύ των επιτυχημένων εκδημοκρατιστών, οι προσωπικές σχέσεις και οι σχέσεις προστάτη-πελάτη αρχίζουν να γίνονται πιο εμφανείς. Ο Van de Walle (2003) χαρακτήρισε αυτές τις διεφθαρμένες και πελατειακές διαδικασίες ως εγγενείς στο σύγχρονο κράτος που έχει μεγαλύτερη ικανότητα να εξάγει πλούτο και να τον αναδιανέμει για πολιτικό κέρδος.

Ακόμη και οι σύγχρονες γραφειοκρατικές δομές που κάποτε θεωρούνταν αρκετά εύρωστες σε χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης που αναπτύχθηκαν εκτός της Σοβιετικής Ένωσης δείχνουν σημάδια αδυναμίας. Ο σχηματισμός ενός εξαιρετικά εκπαιδευμένου σώματος ικανών κυβερνητικών παραγόντων από τη δεκαετία του 1970 παρείχε πλεονέκτημα σε ορισμένες χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης που είχαν υψηλότερα επίπεδα αυτονομίας εκτός του άμεσου σοβιετικού ελέγχου. Κατά τα πρώτα στάδια του εκδημοκρατισμού, οι γραφειοκρατικοί διορισμοί συμβιβάζονταν με την επαγγελματική ανάπτυξη και εκπαίδευση αντί να εξαρτώνται πλήρως από την προστασία ή την οικοδόμηση κομμάτων (Wasilewski 1990). Οι πρόσφατες εντάσεις στις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης οδήγησαν σε διεφθαρμένες διαπραγματεύσεις από τα διοικητικά στοιχεία της κοινωνίας στον απόηχο της φθίνουσας εμπιστοσύνης και της πόλωσης της ελίτ. Για παράδειγμα, στην Ουγγαρία, η αντίληψη του κοινού για τους θεσμούς της έχει γίνει τόσο κακή που το ένα τρίτο των Ούγγρων που ερωτήθηκαν είναι πεπεισμένοι ότι υπάρχουν υψηλά επίπεδα διαφθοράς στη χώρα τους (Makarenko 2020).

3.3 Οικονομική Ευπάθεια και Εκδημοκρατισμός.

Ενώ η υποτροφία εκσυγχρονισμού επισημαίνει την εξελισσόμενη φύση των αξιών λόγω της ανάπτυξης και του επαγγελματισμού της μεσαίας τάξης, υπάρχει μια οικονομική διάσταση που δεν πρέπει να αγνοηθεί. Ο έλεγχος του κεφαλαίου και η σχέση του με τις πολιτικές δομές που διατηρούν τα οικονομικά συστήματα ήταν κεντρικός στο έργο των μελετητών της δημοκρατίας, όπως ο Charles Linblom (1977), οι οποίοι υποστήριξαν ότι οι επιχειρήσεις έχουν ένα σαφές πλεονέκτημα στις δημοκρατίες. Οι επικριτές αυτού του επιχειρήματος έχουν επισημάνει περισσότερο την περίπλοκη φύση στην οποία ο καπιταλισμός και οι δημοκρατίες συντονίζονται

και σχετίζονται μεταξύ τους (Dahl 1971). Ωστόσο, αφθονεί η συζήτηση σχετικά με την αναγκαία ή επαρκή σχέση μεταξύ καπιταλισμού και δημοκρατίας (McMann 2012). Αυτές οι συζητήσεις επικεντρώνονται γύρω από τη θεσμοθέτηση της δημοκρατίας, πώς αυτοί οι θεσμοί εξυπηρετούν τα καπιταλιστικά συμφέροντα, πώς οι ευκαιρίες μέσα στην κοινωνία επιτρέπουν την οικονομική κινητικότητα και τις εξαρτήσεις και τις ευπάθειες που παράγονται από τα καπιταλιστικά συστήματα.

Υπάρχει η υποψία ότι τα καπιταλιστικά συστήματα ευνοούν περισσότερο τη δημιουργία δημοκρατίας καθώς μια αστική τάξη είναι απαραίτητη για να διευκολύνει το ενδιαφέρον για την προστασία του κεφαλαίου και το κράτος δικαίου είναι ένα από τα καθοριστικά χαρακτηριστικά της (Schmitter and Todor 2014). Ωστόσο, η δημοκρατία έχει αποδειχθεί ότι δεν εξαρτάται αποκλειστικά από την οικονομική κινητικότητα, καθώς τα φτωχά κράτη δεν είναι ανίκανα να εκδημοκρατιστούν. Αντίθετα, ο εκδημοκρατισμός αντιπροσωπεύει μια «ισότιμη κατανομή ισχύος μεταξύ των ομάδων», η οποία συνεπάγεται μια σχετικά ομοιόμορφη κατανομή των πόρων (Schmitter και Todor 2014, 88). Αυτό είναι απαραίτητο καθώς, διαφορετικά, οι ομάδες της μεσαίας τάξης μπορεί να διστάζουν να εκδημοκρατιστούν από φόβο πτωτικής ανακατανομής των δικών τους πόρων και περιουσιακών στοιχείων (Bradshaw et al. 1993; Huber and Stephens 2014). Η μεσαία τάξη θα επιδιώξει να προστατευτεί από τον αναδιανεμητικό πόθο των μαζών της κοινωνίας και θα σχεδιάσει τη δημοκρατία ως αυτή την ασπίδα. Επομένως, το μέγεθος της μεσαίας τάξης και η διάθεσή της μεταξύ των άλλων τάξεων είναι μια σημαντική πτυχή που πρέπει να ληφθεί υπόψη κατά την κατανόηση της σχέσης μεταξύ καπιταλισμού και δημοκρατίας.

Ο McMann (2012, 4) υποστήριξε ότι ο «οικονομικά αυτόνομος άνθρωπος» είναι η πιο ουσιαστική πτυχή της σχέσης του καπιταλισμού με τα δημοκρατικά αποτελέσματα. Εάν συμβαίνει αυτό, είναι απαραίτητο να κατανοήσουμε τη σχέση μεταξύ της κρατικής διακυβέρνησης έναντι των δυνάμεων της αγοράς που προωθούν ή καταπνίγουν την οικονομική αυτονομία των πολιτών του. Οι δημοκρατίες απαιτούν θεσμικούς περιορισμούς για να ανθίσουν, αλλά πρέπει επίσης να χρησιμοποιηθούν οι θεσμοί για τη διακυβέρνηση των ελεύθερων αγορών. Η διατριβή του North (1990) σχετικά με τη σχέση μεταξύ επαναλαμβανόμενων αλληλεπιδράσεων διευκρινίζει αυτό το γεγονός. Οι επαναλαμβανόμενες αλληλεπιδράσεις αλλάζουν την ισορροπία εμπιστοσύνης σε ένα τέτοιο σύστημα, γεγονός που αυξάνει την αξιοπιστία των

συμμετεχόντων. Είναι πιο πιθανό να τηρούν τους κανόνες αυτού του συστήματος και να τιμωρούν νόμιμα τους αποστάτες.

Είναι αυτό το σύστημα κανόνων που προωθείται από επαναλαμβανόμενες αλληλεπιδράσεις που συνθέτουν τους θεσμούς, σύμφωνα με τον North. Οι θεσμοί είναι περιορισμοί που επινοούνται ανθρώπινα ως μέσα διαχείρισης κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών αλληλεπιδράσεων και μπορεί να είναι τόσο επίσημοι όσο και άτυποι (North 1990). Τα ιδρύματα ενισχύουν τις αγορές μέσω θεσμικής εποπτείας που διαχειρίζεται τις κοσμικές συναλλαγές. Στα συστήματα ελεύθερης αγοράς, τα ιδρύματα διευκολύνουν τις οικονομικές αλληλεπιδράσεις μειώνοντας τις άγνωστες πληροφορίες μεταξύ των συμμετεχόντων και, επομένως, μειώνοντας το κόστος συναλλαγής που σχετίζεται με το εμπόριο (Ostrom 1993). Στις καπιταλιστικές δημοκρατίες, οι θεσμοί λειτουργούν ως προστασία των υλικών συμφερόντων της μεσαίας τάξης που συνηγορούν ενάντια στις κυβερνητικές παρεμβάσεις ή τις αυθαίρετες κατασχέσεις ιδιοκτησίας και προτιμούν την προβλεψιμότητα που είναι εγγενής στις πρακτικές του κράτους δικαίου (Maravall και Przeworski 2003).

Ορισμένοι μελετητές προωθούν την παρουσία ενός ικανού κράτους ως απαραίτητη για τη λειτουργικότητα του καπιταλισμού και της δημοκρατίας, τα οποία, με τη σειρά τους, βασίζονται σε μεγάλο βαθμό στη φύση και την επιβολή των θεσμών (Acemoglu και Robinson 2012; Kohli 2004). Σε πολυταξικές κοινωνίες, οι θεσμοί που διέπουν τα όρια των σχέσεων κράτους και αγοράς είναι απαραίτητοι για το αναπτυξιακό κράτος να διαχειριστεί τις συγκρουόμενες απαιτήσεις μέσα του. Όταν αυτά τα ιδρύματα είναι αρκετά ισχυρά για να διαχειριστούν και τις δύο αντιφατικές δυνάμεις με θετικά αποτελέσματα στην αγορά, το αποτέλεσμα είναι ένα συνεκτικό-καπιταλιστικό κράτος που τροφοδοτεί την ανάπτυξη και την ευημερία (Kohli 2004, 13). Χωρίς την κοσμική διακυβέρνηση πάνω από το διαχωρισμό των σχέσεων της κρατικής αγοράς, το κράτος είναι πιθανό να γίνει νεοπατρογονικό και προσωπικό καθώς επιδιώκει να δημιουργήσει κέρδος μερικά επιχειρηματία άτομα σε βάρος του ευρύτερου συνόλου (Kohli 2004, 15). Οι Acemoglu και Robinson (2012) προσδιόρισαν αυτή τη διχοτόμηση μεταξύ των κρατών ως καθεστώτα «περικοπτικών» και «εξορυκτικών». Αυτά αποτυπώθηκαν από τη θεσμοθετημένη ικανότητά τους να μοιράζονται την πρόσβαση σε πόρους ή να τους περιορίζουν σε λίγους προνομιούχους που θα μπορούσαν να αντλήσουν πόρους για τα οφέλη τους. Τέτοιες καταστάσεις χρησιμοποιήθηκαν επίσης για τον καθορισμό της επιτυχίας των κρατών.

Οι δημοκρατίες, αν και λιγότερο πιθανό να είναι εξορυκτικές, δεν είναι απρόσβλητες από την πελατειακή πίεση που αναδύεται μεταξύ των μελών του κόμματος και των εγγυήσεων που δίνουν στους ψηφοφόρους τους. Η έρευνα του Wantchekon (2003) για χωριά στο Μπενίν κατά τη διάρκεια ενός εκλογικού κύκλου υπογραμμίζει τη διαρκή σύνδεση μεταξύ της κομματικής δωροδοκίας και της εκλογικής συμπεριφοράς. Η φύση των ενσωματωμένων πελατειακών σχέσεων μεταξύ μιας πολιτείας και των εκλεγμένων αντιπροσώπων της διαχειρίζεται από τους περιορισμούς του τι μπορεί να προσφερθεί και του τρόπου με τον οποίο αυτές οι υποσχέσεις μπορούν να υλοποιηθούν. Per Kitschelt και Kselman (2013), η εξάρτηση από τις πλατφόρμες των κομμάτων για την υπόσχεση αγαθών που μοιάζουν με κλαμπ, ή «προγραμματικές πλατφόρμες» αντί για πελατεία, εξαρτάται από τα αυξημένα επίπεδα ανάπτυξης και εκδημοκρατισμού. Αυτό οφείλεται στο συναλλακτικό κόστος που σχετίζεται με την πελατειακή διασπορά αγαθών και την αποτελεσματική παρακολούθηση της πολιτικής πίστης των ψηφοφόρων τους. Στη δημοκρατία, δεν είναι πλέον προφανώς σαφές ότι η πίστη μπορεί εύκολα να εξαναγκαστεί ή να αγοραστεί λόγω της διαθεσιμότητας των εκλογικών επιλογών. Ωστόσο, στις νεότερες δημοκρατίες, οι οποίες στερούνται κεφαλαίου αξιοπιστίας, η σύνδεση μεταξύ των μελών του κόμματος και των ψηφοφόρων είναι πιο πιθανό να ενισχυθεί από προσωπικές εγγυήσεις (Keefe and Vlaicu 2008).

3.4 Οι ποικιλίες του καπιταλισμού.

Όπως όλες οι δημοκρατίες δεν είναι ίσες σε είδος, έτσι υπάρχουν και αντιφάσεις μεταξύ των καπιταλιστικών συστημάτων. Ορισμένοι μελετητές έχουν ερμηνεύσει τις συνδέσεις μεταξύ των τύπων καπιταλισμού και της δημοκρατικής ποιότητας ως πιο θεωρητικά σχετικές (Schmitter and Todor 2014, 89). Η σύγκλιση μεταξύ θεσμικών πιέσεων και καπιταλιστικών αποτελεσμάτων γίνεται σαφέστερη όταν εξετάζουμε τη συγκριτική καπιταλιστική προσέγγιση και τις ποικιλίες της ερμηνείας του καπιταλισμού για τους αποκλίνοντες καπιταλισμούς σε όλο τον κόσμο. Η προσέγγιση των ποικιλιών του καπιταλισμού εξετάζει τις θεσμοθετημένες σχέσεις μεταξύ εργασίας, κυβέρνησης και κεφαλαίου ως μέσο εξήγησης της απόκλισης μεταξύ των τύπων αγοράς εντός του περιορισμένου πεδίου εφαρμογής της αναπτυγμένης ευρωπαϊκής και βρετανικής/αμερικανικής οικονομίας. Σε αυτό το αρχικό και στενότερο πλαίσιο, τα αποκλίνοντα καπιταλιστικά αποτελέσματα ήταν το αποτέλεσμα διαφορετικών επιπέδων συμμετοχής του κράτους στον συντονισμό των

αλληλεπιδράσεων που βασίζονται στην αγορά μεταξύ των συντελεστών παραγωγής: εργασίας και κεφαλαιουχικές επιχειρήσεις. Αυτό εκφράστηκε από τους Hall και Soskice (2001) ως δύο αρχετυπικά οικονομικά καθεστάτα: φιλελεύθερες οικονομίες αγοράς και συντονισμένες οικονομίες αγοράς. Οι σχετικές διακρίσεις μεταξύ αυτών των καπιταλιστικών τύπων εξαρτώνται από τον τρόπο με τον οποίο το κράτος διαχειρίζεται τους συντελεστές των αλληλεπιδράσεων παραγωγής είτε ως μια πρακτική εταιρική προσέγγιση είτε ως μια απορυθμισμένη δύναμη υπέρ των λύσεων της αγοράς.

Φυσικά, ποικιλίες τύπων καπιταλισμού πρέπει να διαχειρίζονται τις σχέσεις κεφαλαίου μέσα σε ένα παγκοσμιοποιημένο πλαίσιο. Η παγκόσμια εξάρτηση από την ανακάτεμα του κεφαλαίου μεταξύ των χωρών καθώς οι εταιρείες αναζητούν συγκριτικό πλεονέκτημα τόσο στις αγορές όσο και στο κόστος εργασίας είχε αυξημένη επιρροή στις επικαλούμενες αντιδράσεις κρατικής προστασίας (Pierre 2015). Η αντίδραση ορισμένων μελετητών στην παγκοσμιοποίηση και την αποσύνδεση του κεφαλαίου ήταν η εξέταση των εξαρτημένων διασυνδέσεων των αγορών που εξαρτώνται από το κεφάλαιο και των κρατικών ρυθμιστικών πρακτικών (Hay and Rosamond 2002, Pierre 2015). Αυτό ενημέρωσε ένα κύμα έρευνας που επικρίνει σε μεγάλο βαθμό αυτές τις εξαρτήσεις ως επιβλαβείς για την ανάπτυξη του κράτους (Nölke και Vliegenthart 2009· Wallerstein 1976). Ωστόσο, δεν είναι όλες οι συσχετίσεις αρνητικές. Η επιτυχής ανάπτυξη των οικονομιών της αγοράς στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη έχει υποστηριχθεί ότι είναι το αποτέλεσμα εξωτερικών επενδυτικών δεσμών πριν από το 1990 (Pula 2018). Σύγχρονα, η οικονομική ανάπτυξη για τις οικονομίες σε μεταβατικό στάδιο συνεχίζει να συνδέεται με την ικανότητά τους να προσελκύουν επενδυτικά δολάρια με φθηνό εργατικό δυναμικό και μεταφορές τεχνολογίας μέσω διεθνικών εταιρειών ή διακρατικών εταιρειών (Nölke and Vliegenthart 2009, 672).

Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας, το επιχείρημα της διατριβής είναι το εξής: η ποιότητα της δημοκρατίας στις χώρες της ΚΑΕ εξαρτάται από τη διασταύρωση του βαθμού της οικονομίας που ελέγχει το κράτος και των συστατικών ευάλωτων σημείων της μεσαίας τάξης. Το στρατηγικό δίλημμα των ευάλωτων ψηφοφόρων παρέχει ανοίγματα στις πολιτικές ελίτ να εμπλακούν σε πρακτικές κρατικής σύλληψης που συλλαμβάνουν και διαβρώνουν τους δημοκρατικούς θεσμούς. Το πιο σημαντικό, όμως, για να ανταλλάξουμε αγαθά με πίστη πρέπει να υπάρχει ένας βαθμός των ενοικίων του κράτους που να μπορούν να συλληφθούν και να αναδιανεμηθούν για πολιτικά οφέλη. Το πιο σημαντικό στοιχείο από αυτό το έγγραφο είναι ότι οι μεγάλοι κρατικοί οικονομικοί τομείς λειτουργούν ως κερκόπορτα για να συλλάβουν οι πολιτικές ελίτ και στη συνέχεια να διασκορπιστούν για πολιτικό κέρδος. Δεν πρόκειται για ισχυρισμό ότι οι κρατικές επενδύσεις στην οικονομία οδηγούν αναπόφευκτα σε δημοκρατική διάβρωση ή αποτυχία. Αντίθετα, λειτουργεί ως όχημα κρατικής σύλληψης που μπορούν να λειτουργήσουν τα λαϊκιστικά κόμματα και οι επιχειρηματικές ελίτ με αντάλλαγμα τη λαϊκή υποστήριξη.

Συστατικά τρωτά σημεία, σε αυτές τις περιπτώσεις, έχουν εκδηλωθεί ως αποδυνάμωση της υλικής και ψυχολογικής ευημερίας της μεσαίας τάξης. Αυτό οφειλόταν, σε μεγάλο βαθμό, στη χρηματοπιστωτική κρίση του 2008. Μαζί με την οικονομική αστάθεια, η οργανωμένη εργασία καταστράφηκε εντελώς ως στοιχείο της απελευθέρωσης και της μεταρρύθμισης κατά τη δεκαετία του 1990. Η διατριβή υποστήριξε ότι αυτές οι δύο πτυχές έχουν δημιουργήσει στρατηγικές εξαρτήσεις μεταξύ των εργαζομένων μεσαίου εισοδήματος. Αυτή η ομάδα που είναι κρίσιμη για τη λειτουργία του δημοκρατικού κράτους, καθώς αντιπροσωπεύει τη συμβολή μορφωμένων και υλικών καθεστώτων που τους καθιστά πολιτικά ισχυρούς αλλά όχι απρόσβλητους στις πολιτικές και οικονομικές αλλαγές. Η απώλεια της θέσης τους, από τη δεκαετία του 2000, είχε αρνητικές επιπτώσεις όταν τα κόμματα και οι πολιτικές ελίτ μπόρεσαν να επωφεληθούν.

Η σύλληψη του κράτους πρέπει να θεωρείται ως οικονομικό φαινόμενο, όπως και ο πελατειακός. Η διάταξη των οικονομικών δυνάμεων στο κράτος και η ικανότητα διακυβέρνησης των θεσμών του για τη διαχείριση της οικονομίας του χρησιμεύουν στον περιορισμό ή την ενίσχυση της δέσμευσης αυτών των λειτουργιών για πελατειακούς και διεφθαρμένους σκοπούς. Εάν καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι τα ενοίκια σε εκλογικές περιφέρειες είναι τα κύρια στοιχεία της κρατικής σύλληψης, τότε θα πρέπει να εξετάσουμε τι είναι σε θέση να προσφέρουν οι ελίτ καταρχήν. Χωρίς κρατικά χέρια στην οικονομία, υπάρχουν πολύ λίγες πολιτικές ελίτ που μπορούν να διαπραγματευτούν με αντάλλαγμα υποστήριξη και το αντίστροφο. Αντίθετα, θα πρέπει να φανταστούμε την κατάσταση σε αυτές τις περιπτώσεις έλλειψης ως αρπάζοντας το χέρι παρά σαν ένα χέρι που αρπάζει. Η συγχώνευση του κόμματος με το κράτος χρησιμεύει στην ενίσχυση της σχέσης διαχείρισης κράτους-οικονομίας, καθώς εκείνα τα κόμματα που είναι σε θέση να αξιοποιήσουν τη θέση τους με αντάλλαγμα τα ενοίκια θα απαιτήσουν πρόσβαση σε πρόσθετα ενοίκια στο μέλλον.

Αυτό το επιχείρημα απορρίπτει επίσης τις έννοιες ότι η σύλληψη του κράτους είναι ένα μονοκατευθυντικό φαινόμενο. Προηγούμενες θεωρίες έχουν δηλώσει ότι τα φτωχότερα μέλη ενός πολιτεύματος είναι οικονομικά αποδοτικοί στόχοι πατρωνίας όταν οι πολιτικοί επιδιώκουν να αποκτήσουν πολιτική εξουσία. Έχω αντικρούσει αυτό το επιχείρημα που προωθεί τη μεσαία τάξη ως πρόσθετο ένοχο της δημοκρατικής διάλυσης, επειδή θα έπρεπε να είναι το λυχνάρι των δημοκρατικών συμπεριφορών και να είναι πιο πιθανό να αμφισβητήσουν την αντιδημοκρατική

συμπεριφορά. Αντίθετα, οι στρατηγικές ευπάθειες τους επέτρεψαν να είναι λιγότερο δαπανηρό για τα μέρη να ανταλλάξουν αγαθά με πίστη. Τα υλικά πλεονεκτήματα της μεσαίας τάξης επιτρέπουν στα κόμματα και τις ελίτ να στοχεύουν διακριτικά στις ελλείψεις που προκαλεί η ευπάθεια. Αυτό τους καθιστά μια ομάδα με περισσότερο κόστος από ό,τι είχε υποτεθεί κάποτε. Παρέχει επίσης ένα μέσο διατήρησης της πίστης καθώς η μεσαία τάξη εξαρτάται από το κράτος από πόρους για να διατηρήσει τη δική της θέση στο μέλλον.

Τέλος, αυτό το επιχείρημα απομακρύνεται από την αντιμετώπιση του λαϊκισμού ως αιτιώδους μεταβλητής. Αυτό το επιχείρημα υποστηρίζει ότι ο λαϊκισμός ως πολιτική πλατφόρμα είναι απλώς ένα μέσο για τον τερματισμό των δημοψηφισμάτων. Ενώ τα λαϊκιστικά κόμματα έχουν την τάση να είναι καταστροφικά για τη δημοκρατία, τονίζουμε ότι είναι η ανάμειξη του κρατικού ελέγχου σε μεγάλα τμήματα της οικονομίας και μιας ευάλωτης μεσαίας τάξης που ορίζει την κρατική κατάληψη που σχετίζεται με την αποτυχία της δημοκρατίας στις χώρες της ΚΑΕ.

Το κράτος δεν εμπλέκεται πάντα στην οικονομία με αυστηρά μέτρα σχεδόν ολοκληρωτικού ελέγχου. Υποστηρίξαμε ότι υπάρχουν διαβαθμίσεις μεταξύ του κρατικού ελέγχου της οικονομίας και των επιπτώσεων της σύλληψης του κράτους. Αυτές οι περιπτώσεις που επιτρέπουν αρκετό κρατικό έλεγχο στην οικονομία, ενώ διαθέτουν επίσης έναν ικανό και αποτελεσματικό ανεξάρτητο ιδιωτικό τομέα αντιπροσωπεύουν μια ενδιαφέρουσα δυναμική που δοκιμάζει και υποστηρίζει αυστηρά τις υποθέσεις μου. Σε εκείνες τις περιπτώσεις που έχουν μια ευάλωτη μεσαία τάξη, υπάρχει ένα πολωμένο στρατηγικό δίλημμα για το οποίο οι ψηφοφόροι μπορεί να δουν το κράτος ή τον ιδιωτικό τομέα ως πιθανό σύμμαχο για συντονισμό. Αυτή η πόλωση παρέχει ένα άνοιγμα για την κατάληψη του κράτους από ελίτ και κόμματα που στρέφουν εκείνα τα στοιχεία της οικονομίας που διαχειρίζεται η κυβέρνηση προς εκλογικό τους όφελος. Η δημοκρατία μπορεί να υπονομευτεί και να οπισθοδρομήσει, ειδικά όταν όλο και περισσότερα κομμάτια της κυβέρνησης συλλαμβάνονται από αυτές τις κομματικές δυνάμεις όταν προχωρούν στην εξαγορά μερίδων της μεσαίας τάξης

Η Πολωνία παρείχε μια ισχυρή περίπτωση δοκιμής αυτής της θεωρίας. Πρώτον, ήταν ένα κράτος που συμμετείχε σε επιτυχημένες πολιτικές και οικονομικές μεταρρυθμίσεις τη δεκαετία του 1990. Υιοθέτησε το καθεστώς ενός απελευθερωμένου, δημοκρατικού κράτους που είχε ως επίκεντρο την ένταξη στην ΕΕ

και τη μετατροπή της χώρας τους σε οικονομικό κόμβο του διεθνούς εμπορίου. Ωστόσο, οι πολωνικές μεταρρυθμίσεις δεν ήταν εντελώς ολοκληρωμένες στην εκτέλεσή τους, καθώς μεγάλα τμήματα της κρατικής οικονομίας παρέμειναν σε ισχύ. Αυτό θα γινόταν περισσότερο θέμα καθώς η υλική κατάσταση της μεσαίας τάξης επιδεινώθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 2000. Το Κόμμα PiS χρησιμοποίησε την ευπάθεια των ψηφοφόρων της μεσαίας τάξης προς όφελός τους, προσφέροντας αγαθά σε αντάλλαγμα εκλογικές νίκες. Αυτή η ανταλλαγή ήταν εξαιρετικά επιτυχημένη και οδήγησε το PiS να κυριαρχήσει στο Sejm μέχρι σήμερα. Ωστόσο, δεν είναι σαφές πόσο καιρό το PiS μπορεί να διατηρήσει αυτό το προβάδισμα. Η σύλληψη του κράτους θα είναι τόσο βαθιά όσο η εμβέλεια του κράτους στην οικονομία. Στην περίπτωση της Πολωνίας, τους επιτρέπει να ανεπίσημοποιήσουν και να χρησιμοποιήσουν τον πελατειακό χαρακτήρα σε υψηλό βαθμό αλλά όχι στον ίδιο βαθμό με τη Ρωσία. Η δημοκρατική ποιότητα έχει υποχωρήσει τα τελευταία χρόνια, αλλά αυτή η τάση είναι αναστρέψιμη εάν επανεισαχθεί η ανταγωνιστική πολιτική ή βελτιωθεί σημαντικά η θέση της μεσαίας τάξης.

Η υπόθεση της σύλληψης της Πολωνίας και του υβριδικού κράτους παρέχει τις πιο εκπληκτικές συνέπειες για τις δημοκρατίες σε παγκόσμια κλίμακα. Με την ευημερία της μεσαίας τάξης να μειώνεται ως σχεδόν παγκόσμιο φαινόμενο, γίνεται ένα ισχυρό εργαλείο για τις επιχειρηματικές πολιτικές ελίτ και τα πολιτικά κόμματα για να σχεδιάσουν τις πλατφόρμες τους και να συνεργαστούν με αυτές. Οι ανταλλαγές αγαθών μέσω παράπλευρων μεταφορών, η εγκατάλειψη των προγραμματικών κομμάτων για πελατειακές σχέσεις και η απόλυτη διαφθορά πιθανότατα θα αυξηθούν στο μέλλον. Τα ερωτήματα είναι: σε ποιο βαθμό και για πόσο; Οι υποθέσεις εκτός της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης αφθονούν ως προς το πού μπορεί να εφαρμοστεί αυτό το επιχείρημα. Η Δυτική Ευρώπη, η Βόρεια Αμερική και η Λατινική και Νότια Αμερική παρέχουν χρήσιμα πεδία δοκιμών για να εξεταστεί πώς η διακύμανση στην κρατική διαχείριση της οικονομίας μπορεί να οδηγήσει σε διαφορετικά επίπεδα σύλληψης κράτους όταν υπάρχει μια ευάλωτη συστατική ομάδα που μπορεί να στοχευτεί αποτελεσματικά. Οι μελετητές πρέπει να δώσουν πολύ μεγαλύτερη προσοχή στο πού πηγαίνει η εμβέλεια της κυβέρνησης και πώς τα πολιτικά κόμματα το αξιοποιούν ως πολιτικό πλεονέκτημα.

Θα ήταν εύκολο να απορριφθεί αυτό το έγγραφο ως μια διάκριση των πλεονεκτημάτων των νεοφιλελεύθερων οικονομιών για την προώθηση της δημοκρατίας ενάντια στα μειονεκτήματα των κρατικών επενδύσεων. Η σχέση μεταξύ

της εμβέλειας της κυβέρνησης στην οικονομία και της έλλειψης δέσμευσης του κράτους ως αποτέλεσμα θα υποστήριζε αυτή τη θεωρητική αφήγηση. Ωστόσο, αυτό αντικατοπτρίζει μια κοινή λογική ότι η σύλληψη του κράτους απαιτεί από τις πολιτικές ελίτ να προσφέρουν προστασία σε αντάλλαγμα για πολιτική υποστήριξη. Χωρίς να ανταλλάσσονται ενοίκια, υπάρχουν πολύ λίγα ποσά που μπορούν να προσφέρουν οι πολιτικές ελίτ. Οι Εσθονοί της μεσαίας τάξης ήταν ευάλωτες, αλλά η έλλειψη μιας κρατικής οικονομικής εναλλακτικής δεν έκανε λίγα για τα κόμματα να οργανωθούν γύρω από την πελατοποίηση αυτής της ομάδας. Το στρατηγικό δίλημμα για τους ψηφοφόρους, σε αυτήν την περίπτωση, είναι να βασιστούν περισσότερο στη δημοκρατία ως εργαλείο για την εξισορρόπηση των συμφερόντων των ιδιωτικών εταιρειών και για να διασφαλίσουν ότι κανένα κόμμα δεν θα είναι σε θέση να κυριαρχήσει στο σύστημα.

Η περίπτωση της Εσθονίας έδωσε μια σπάνια ματιά σε μια χώρα της ΚΑΕ που όχι μόνο υποβλήθηκε σε μεταρρύθμιση, αλλά προχώρησε περισσότερο από τις περισσότερες γειτονικές χώρες. Η δέσμευσή της στη Συναίνεση της Ουάσιγκτον τη δεκαετία του 1990 και η λιτότητα κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Ύφεσης παρέχει μια μοναδική περίπτωση. Υπήρξε μικρή απόθεση από τη μεσαία τάξη, η οποία υπέμεινε κακουχίες στο ίδιο επίπεδο με τους γείτονές της στην ΚΑΕ. Ούτε υπήρχαν πολιτικά κόμματα με κίνητρα που προσπάθησαν να μετατρέψουν τη δυσαρέσκεια με την κυβέρνηση σε ένα πελατειακό σύστημα ανταλλαγής ψήφων. Πράγματι, η σύλληψη του κράτους δεν συνέβη επειδή δεν υπήρχε «κράτος» που έπρεπε να καταληφθεί. Η χρηστή διακυβέρνηση, τα υψηλά επίπεδα προστασίας του ελέγχου και τα πολύ λίγα κρατικά περιουσιακά στοιχεία υποδηλώνουν ότι υπάρχουν πολύ λίγες επιχειρηματικές ελίτ που θα μπορούσαν νόμιμα να προσφέρουν στους ψηφοφόρους σε αντάλλαγμα για υποστήριξη στην Εσθονία.

Το κύριο ερώτημα που έρχεται στο μυαλό μετά την εξήγηση της περίπτωσης της Εσθονίας είναι εάν αυτό αντιπροσώπευε μια σπάνια παρέκκλιση στη Συγκριτική Πολιτική Οικονομία με πολύ μικρή συγκριτική χρησιμότητα. Η περιστολή των κοινωνικών δαπανών και η λιτότητα συχνά απορρίπτονται στον απόηχο της χρηματοπιστωτικής κρίσης υπέρ των προκυκλικών και ποσοτικών μέτρων χαλάρωσης. Απαιτείται περαιτέρω ανάλυση. Η δοκιμή της Εσθονίας ενάντια στις άλλες δύο χώρες της Βαλτικής, τη Λετονία και τη Λιθουανία, θα ήταν ένα σημείο εκκίνησης. Πιο πρόσφορο έδαφος θα ήταν να αρχίσουμε να εξετάζουμε τις φιλελεύθερες οικονομίες της αγοράς που είναι πιο πιθανό να έχουν χαμηλά ποσοστά

κρατικής διαχείρισης της οικονομίας και να δούμε πού η περίπτωση της Εσθονίας μπορεί να προωθήσει τη συγκριτική μας γνώση.

Τα υψηλότερα επίπεδα κρατικής διαχείρισης της οικονομίας σε συνδυασμό με τις ευπάθειες της μεσαίας τάξης είναι πιθανό να παρουσιάσουν στα κόμματα μια φθηνή εκλογική περιφέρεια για πελατεία. Αυτό έχει τη δυνατότητα να οδηγήσει σε υψηλότερους βαθμούς σύλληψης του κράτους και χαμηλότερη δημοκρατική ποιότητα. Παρά τους εγγενείς περιορισμούς του επιχειρήματος, η χρήση των χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης παρείχε ένα άφθονο πεδίο δοκιμής και ευκαιρία για την ανάπτυξη μιας θεωρίας σύλληψης οικονομικού κράτους.

Τα υψηλά επίπεδα κρατικής διαχείρισης της οικονομίας δεν είναι ούτε κακό ούτε καλό για τη δημοκρατία. Υπογραμμίζει τη δυνητική εμβέλεια που μπορεί να έχει η σύλληψη του κράτους. Τελικά, η σύλληψη του κράτους αναλαμβάνεται από τις ελίτ και με κάποιο επίπεδο συναίνεσης των ψηφοφόρων τους. Στην περίπτωση μιας εύαλωτης μεσαίας τάξης, ορισμένες πτυχές της κοινωνίας ενθαρρύνουν ενεργά την σύλληψη του κράτους ως λογική, μετρημένη και στρατηγική επιλογή. Η ποιότητα της δημοκρατίας, σε αυτές τις περιπτώσεις, εναπόκειται τελικά στον ψηφοφόρο που έχει το αξιοζήλευτο καθήκον να επιλέξει μεταξύ της μακροπρόθεσμης δημοκρατικής σταθερότητας και των βραχυπρόθεσμων οικονομικών απολαβών.

Βιβλιογραφία

- Αρανίτου, Β. (2018). *Η μεσαία τάξη στην Ελλάδα την εποχή των μνημονίων: Μεταξύ κατάρρευσης και ανθεκτικότητας*. Themelio.
- Acemoglu, Daron, and James Robinson. 2006. *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Acemoglu, Daron, and James A Robinson. 2012. *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*. New York: Crown.
- Auyero, Javier. 2001. *Poor People's Politics*. Durham: Duke University Press.
- Barro, R J. (1999) "Determinants of Democracy". *Journal of Political economy*. 107(56), σελ. 158-183)
- Berman, S. 2017 "Democracy in Europe is being reconsidered from top to bottom". *Journal of International Affairs*. 7(1), 175-178.
- Boix, Carles. 2003. *Democracy and Redistribution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bollen, Kenneth. 1983. "World System Position, Dependency, and

Democracy: The CrossNational Evidence.” *American Sociological Review* 48(4): 468.

Bosco, B., Poggi, A. (2016). “Middle Class, Government Effectiveness and Poverty in the EU: A Dynamic Multilevel Analysis”, *The Review of income and wealth*, 66(1), 100.

Bradshaw, York W., Dietrich Rueschemeyer, Evelyne Huber Stephens, and John D. Stephens. 1993. “Capitalist Development and Democracy.” *Contemporary Sociology* 22(3): 395.

Bueno de Mesquita, Bruce, Alastair Smith, Randolph Siverson, and James Morrow. 2003. *The Logic of Political Survival*. Boston: MIT Press.

Burchill, S., Linklater, A., Pevetak, R., Donnelly, J., Nardin, T., Paterson, M., Rens-Smit, C., True, J. (2013) “Theoriew of International Relations”. Red Globe Press (σελ 75-79)

Carlin, Ryan E., and Mason Moseley. 2015. “Good Democrats, Bad Targets: Democratic Values and Clientelistic Vote Buying.” *The Journal of Politics* 77(1): 14–26.

Chen, Jie, and Chunlong Lu. 2011. “Democratization and the Middle Class in China: The Middle Class’s Attitudes toward Democracy.” *Political Research Quarterly* 64(3): 705–19.

Chipkin, Ivor, and Mark Swilling. 2018. *Shadow State: The Politics of State Capture*. Johannesburg: Wits University Press. Christensen, Paul T. 2017. “Labor under Putin.” *New Labor Forum* 26(1): 64–73.

Cianetti, Licia. 2014. “Granting Local Voting Rights to Non-Citizens in Estonia and Latvia: The Conundrum of Minority Representation in Two Divided Democracies.” *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* 13(1): 86–112. <http://www.ecmi.de/fileadmin/downloads/publications/JEMIE/2014/Cianetti.pdf>.

Cox, R W. (1981) “Social Forces, States and World orders: Beyond International Relations Theory”. 10(2) *Millenium: Journal of International Studies*.

Dahl, Robert. 1971. *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven: Yale University Press.

Dawisha, Karen. 2014. *Putin’s Kleptocracy*. New York: Simon and Schuster. Department of Treasury. 1985. *Treasury Exchange Rates 1985*.

Diamond, L. (2008) “The Spirit of Democracy”. Macmillan Publishers.

- Dolfsma, Wilfred, and Anna Grosman. 2019. "State Capitalism Revisited: A Review of Emergent Forms and Developments." *Journal of Economic Issues* 53(2): 579–86.
- Drahokoupil, Jan, and Agnieszka Piasna. 2018. "What Is behind Low Wages in Central and Eastern Europe?" *Post-Communist Economies* 30(4): 421–39.
- Erdmann, Gero, and Ulf Engel. 2007. "Neopatrimonialism Reconsidered: Critical Review and Elaboration of an Elusive Concept." *Commonwealth & Comparative Politics* 45(1): 95–119.
- Frye, Timothy. 2002. "The Perils of Polarization: Economic Performance in the World, Postcommunist." *World Politics* 54(3): 308–37.
- Fukuyama, Francis. 1989. "The End of History?" *The National Interest* (16): 3–18. <http://www.jstor.org/stable/24027184>.
- Fukuyama, Francis 2015. "Is Democracy in Decline?" *The Journal of Democracy* 26.
- Fukuyama, Francis 2015. "Why Is Democracy Performing So Poorly?" *Journal of Democracy* 26: 11–24.
- Gandhi, Jennifer, and Ellen Lust-Okar. 2009. "Elections Under Authoritarianism." *Annual Review of Political Science* 12(1): 403–22.
- Gandhi, Jennifer, and Adam Przeworski. 2007. "Authoritarian Institutions and the Survival of Autocrats." *Comparative Political Studies* 40(11): 1279–1301.
- Geddes, Barbara. 1999. "What Do We Know About Democratization After Twenty Years?" *Annual Review of Political Science* 2(1): 115–44.
- Gerschenkron, Alexander. 1962. *Economic Backwardness in Historical Perspective*. New York: Belknap Press.
- Glassman, RM. 1995. *The Middle Class and Democracy in Socio-Historical Perspective*. Leiden: Brill.
- E.J. Glassman, Ronald. 1991. *China in Transition: Communism, Capitalism, and Democracy*. New York: Praeger.
- Grzymala-Busse, Anna. 2008. "Beyond Clientelism: Incumbent State Capture and State Formation." *Comparative Political Studies* 41(4–5): 638–73.
- Haggard, Stephan, and Robert R. Kaufman. 2012. "Inequality and Regime Change: Democratic Transitions and the Stability of Democratic Rule." *American Political Science Review* 106(3): 495–516.
- Hall, Peter A, Soskice, and David W. 2001. *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford: Oxford University Press.

- Hattor, T., Faratsu T., Torii, T. (2003) "Introduction: The emergence of the Asian Middle Classes and their characteristics". *The developing Economiew*. 41(2), σελ. 129-139.
- van Hauwaert, Steven, and Stijn van Kessel. 2018. "Beyond Protest and Discontent: A CrossNational Analysis of the Effect of Populist Attitudes and Issue Positions on Populist Party Support." *European Journal of Political Research* 57(1): 68–92.
- Hay, Colin, and Ben Rosamond. 2002. "Globalization, European Integration and the Discursive Construction of Economic Imperatives." *Journal of European Public Policy* 9(2): 147–67.
- Huber, Evelyne, and John D. Stephens. 2014. "Income Inequality and Redistribution in PostIndustrial Democracies: Demographic, Economic and Political Determinants." *SocioEconomic Review* 12(2): 245–67.
- Huntington, Samuel. 1968. *Political Order in Changing Societies*. New Haven: Yale University Press
- Huntington, Samuel 1991. "Democracy's Third Wave." *Journal of Democracy* 2(2).
- Inkeles, Alex. 1969. "Making Men Modern: On the Causes and Consequences of Individual Change in Six Developing Countries." *American Journal of Sociology* 75(2): 208–25.
- Innes, Abby. 2014. "The Political Economy of State Capture in Central Europe." *Journal of Common Market Studies* 52(1): 88–104.
- Johnston, Judy, and Kouzmin Alexander. 1998. "Who Are the Rent Seekers? From the Ideological Attack on Public Officials to the 'Pork Barrel' Par Excellence - Privatization and Out-Sourcing as Oligarchic Corruption." *Administrative Theory & Praxis* 20(4): 491– 507.
- Josifidis, Kosta, Novica Supic, and Olgica Glavaski. 2018. "Institutional Changes and Income Inequality: Some Aspects of Economic Change and Evolution of Values in CEE Countries." *Eastern European Economics* 56(6): 522–40.
- Kaltwasser, Cristóbal Rovira. 2014. "The Responses of Populism to Dahl's Democratic Dilemmas." *Political Studies* 62(3): 470–87.
- Keefer, Philip, and Razvan Vlaicu. 2008. "Democracy, Credibility, and Clientelism." *Journal of Law, Economics, and Organization* 24(2): 371–406.
- Kitschelt, Herbert. 2000. "Linkages between Citizens and Politicians in Democratic Polities." *Comparative Political Studies* 33(6–7): 845–79.

- Mammone, A. Godin, E., Jenkins, B. (2012) "Mapping the extreme right in contemporary Europe: From local to transnational". London. Routledge.
- Kitschelt, Herbert, and Daniel M. Kselman. 2013. "Economic Development, Democratic Experience, and Political Parties' Linkage Strategies." *Comparative Political Studies* 46(11): 1453–84.
- Knutsen, Carl Henrik, and Håvard Mogleiv Nygård. 2015. "Institutional Characteristics and Regime Survival: Why Are Semi-Democracies Less Durable Than Autocracies and Democracies?" *American Journal of Political Science* 59(3): 656–70.
- Kohli, Atul. 2004. *State-Directed Development: Political Power and Industrialization in the Global Periphery*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kozarzewski, Piotr, and Maciej Bałtowski. 2019. *State Capitalism in Poland*. <https://www.researchgate.net/publication/332738522>.
- Lindblom, Charles. 1977. *Politics and Markets: The World's Political-Economic Systems*. New York: Basic Books.
- Lipset S. and S. Rokkan. New York: Free Press. Lipset, Seymour Martin. 1959. "Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy." *American Political Science Review* 53(1): 69–105.
- Lu, Chunlong. 2005. "Middle Class and Democracy: Structural Linkage." *International Review of Modern Sociology* 31(2): 157–78.
- Magaloni, Beatriz. 2006. *Voting for Autocracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Makarenko, V. S. 2020. "General Principles of Anti-Corruption in V4 Visegrad Countries: Experience of Hungary." *Law and Safety* 77(2): 126–32.
- Marandici, Ion. 2021. "Taming The Oligarchs? Democratization and State Capture." *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization* 29(1): 63–90.
- Maravall, Jose Maria, and Adam Przeworski. 2003. *Democracy and the Rule of Law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McMann, Kelly. 2012. *Economic Autonomy and Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McNally, Christopher. 2013. "The Challenge of Refurbished State Capitalism: Implications for the Global Political Economic Order." *Schwerpunkt: Staatskapitalismus* 6(1): 33–48.
- Meltzer, Allan H., and Scott Richard. 1981. "A Rational Theory of the Size of Government." *Journal of Political Economy* 89(5).

- Migdal, Joel. 1988. *Strong Societies and Weak States: State-Society Relations and State Capabilities in the Third World*. Princeton: Princeton University Press.
- Milbrath, Lester W. 1981. "Political Participation." In *The Handbook of Political Behavior*, ed. Samuel Long. Boston, MA: Springer US, 197–240.
- Moore, Barrington. 1993. *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World* [1966]. Boston: Beacon Press.
- Mordecai, Mara. 2020. "How Poles View Key Democratic Values Ahead of 2020 Runoff Election." Pew Research Center. <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2020/07/10/howpeople-in-poland-see-key-aspects-of-their-democracy-ahead-of-presidential-election/> (February 17, 2022).
- Nisanov, Z. (2017) "Economy Growth and the Middle Class in an Economy in transition" Springer (σελ. 71-92)
- Nölke, Andreas, and Arjan Vliegenthart. 2009. "Enlarging the Varieties of Capitalism: The Emergence of Dependent Market Economies in East Central Europe." *World Politics* 61(4): 670–702.
- North, Douglass C. 1990. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press.
- North, Douglass C., and Barry R. Weingast. 1989. "Constitutions and Commitment: The Evolution of Institutions Governing Public Choice in Seventeenth-Century England." *The Journal of Economic History* 49(4): 803–32.
- Ostrom, Elinor. 1993. "A Communitarian Approach to Local Governance." *National Civic Review* 82(3): 226–33.
- Ozsvald, Éva. 2019. "Listed Companies with State Ownership: The Case of Poland." In *Seeking the Best Master*, ed. Miklos Szanyi. Budapest: Central European University Press.
- Pierre, Jon. 2015. "Varieties of Capitalism and Varieties of Globalization: Comparing Patterns of Market Deregulation." *Journal of European Public Policy* 22(7): 908–26.
- Pula, Besnik. 2018. *Globalization Under and After Socialism: The Evolution of Transnational Capital in Central and Eastern Europe*. Stanford: Stanford University Press.
- Rueschemeyer, D., Stephens, E H., Stephens, John D. (1992) "cAPITALIST Development and Democracy", Polity Press.
- Schmitter, Philippe C, and Arpad Todor. 2014. "Varieties of Capitalism and Types of Democracy." *Società editrice Il Mulino* 100(1).

- Scott, James. 1972. "Patron-Client Politics and Political Change in Southeast Asia." *The American Political Science Review* 66(1): 91–113.
- Sondheimer, Rachel Milstein, and Donald P. Green. 2010. "Using Experiments to Estimate the Effects of Education on Voter Turnout." *American Journal of Political Science* 54(1): 174–89.
- Stokes, Susan. 2005. "Perverse Accountability: A Formal Model of Machine Politics with Evidence from Argentina." *American Political Science Review* 99(3): 315–25.
- Stubager, Rune. 2008. "Education Effects on Authoritarian–Libertarian Values: A Question of Socialization." *The British Journal of Sociology* 59(2): 327–50.
- Trantidis, Aris, and Vasiliki Tsagkroni. 2017. "Clientelism and Corruption: Institutional Adaptation of State Capture Strategies in View of Resource Scarcity in Greece." *British Journal of Politics and International Relations* 19(2): 263–81.
- Vasileva-Dienes, Alexandra, and Vivien A. Schmidt. 2019. "Conceptualising Capitalism in the Twenty-First Century: The BRICs and the European Periphery." *Contemporary Politics* 25(3): 255–75.
- Waldner, David. 1999. *State Building and Late Development*. Ithaca: Cornell University Press.
- Wałęga, Grzegorz, and Agnieszka Wałęga. 2021. "Over-Indebted Households in Poland: Classification Tree Analysis." *Social Indicators Research* 153(2): 561–84.
- van de Walle, Nicolas. 2003. "Meet the New Boss, Same as the Old Boss? The Evolution of Political Clientelism in Africa." In *Patrons, Clients and Policies: Patterns of Democratic Accountability and Political Competition*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Wallerstein, I. 1976. *The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press.
- Wantchekon, Leonard. 2003. "Clientelism and Voting Behavior: Evidence from a Field Experiment in Benin." *World Politics* 55(3): 399–422.
- Wasilewski, Jacek. 1990. "The Patterns of Bureaucratic Elite Recruitment in Poland in the 1970s and 1980s." *Soviet Studies* 42(4): 743–57.
- Weber, Max. 1964. *The Theory of Social and Economic Organization*. New York: Free Press.

Wolfreys, J. (2012) “Η Ευρωπαϊκή Ακροδεξιά σε Συγκριτική Προοπτική” στο A. Mammone, E. Goldin & B. Jenkins (επιμ.) *Varieties of Right Wing Extremism in Europe* (σελ. 19-37)

Zagórski, Piotr, and Andrés Santana. 2021. “Exit or Voice: Abstention and Support for Populist Radical Right Parties in Central and Eastern Europe.” *Problems of Post-Communism* 68(4): 264–78.

Zeng, Qingjie. 2019. “Engineering Popular Support for Long-Ruling Parties: The Role of Clientelism.” *Japanese Journal of Political Science* 20(2): 75–92.

Žičkutė, Ineta. 2013. “Social Class Structure in the Baltic Countries.” *Economics and Management* 18(1).